DE GROOTE KERK

DER NED. HERVORMDE GEMEENTE

TE ENSCHEDE

Februari 1931

B. MENKVELD Hzn.
Elsmaathorst 68
7531 LE Enschede
Tel.: 053 - 436 03 97

De Groote Kerk der Ned. Hervormde Gemeente te Enschede.

Gaarne, zij het dan ook met eenige aarzeling, heb ik gevolg willen geven aan het door heeren Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente te Enschede tot mij gerichte verzoek, een beschrijving te geven van het gerestaureerde kerkgebouw aan de Markt. Zij deden dit om tegemoet te komen aan vele in deze richting geuite wenschen.

Mogelijk zal deze of gene bij het doorbladeren de opmerking maken, dat wat meer beknoptheid hier en daar meer gewenscht zou zijn geweest. Bij de bewerking is er echter rekening mede gehouden, dat korte aanwijzingen, zonder meer, menigen bezichtiger niet zouden bevredigen. Niet iedereen zou daaraan genoeg hebben. Daarom zijn b.v. aan de beschrijving van het raam dat een afbeelding geeft van Jezus, zijn Bergrede houdende, eenige belangrijke woorden uit die rede toegevoegd. Bij een bezoek aan de kerk leest men dat alles natuurlijk niet, maar thuis kan deze en gene er iets aan hebben.

Dat intusschen deze beschrijving van de kerk, in haar geheel, ondanks haar uitvoerigheid hier en daar, toch ook weer onvolledig is, moest zijn, geven wij aanstonds toe.

Aan den heer J. J. van Deinse een woord van dank voor zijn bereidvaardigheid om het een en ander te vertellen van de geschiedenis van het kerkgebouw en van wat tijdens de restauratie aan het licht is gekomen, ook voor zijn beschrijving van de ramen 8, 10 en 11. Dit was aan niemand beter toevertrouwd dan aan hem.

Ds. H. G. OLDEMAN.

Enschede, Februari 1931.

DE GROOTE KERK DER NED. HERVORMDE GEMEENTE TE ENSCHEDE.

Het oude kerkgebouw in het centrum van Enschede is het eenig overgebleven bouwwerk aldaar uit lang vervlogen eeuwen.

De zware, grauwe, verweerde, in Romaanschen stijl uit Bentheimer steen opgetrokken muren van kerk en toren beide, getuigen van zijn hoogen ouderdom. Dak en torenspits zijn herhaaldelijk vernieuwd in later tijden, toen het gebouw de tegenwoordige oppervlakte reeds besloeg, o.a. na den brand van 1862, die bijna geheel Enschede in de asch legde.

Door de stichting van het tweede kerkgebouw der gemeente, de fraaie Lasonderkerk, in gebruik genomen 13 Nov. 1927, met haar vriendelijk interieur en prachtige in mozaïek uitgevoerde ramen, is de ter hand neming van de restauratie en verfraaiing der Groote Kerk ten zeerste bespoedigd.

Het noodzakelijke daarvan, ook reeds te voren ingezien, werd door het contrast en onwillekeurige vergelijking, te dieper gevoeld.

Wilde men echter dit werk op waardige wijze tot stand brengen, dan zou dit belangrijke geldelijke offers vergen!

Intusschen is wel beschaamd geworden de vrees van wie meenden, dat de pogingen door H.H. Kerkvoogden aangewend ter verwezenlijking van dit mooie doel, zouden mislukken.

Het plan vond bijna algemeene instemming. Van alle kanten kwamen betuigingen van sympathie, toezeggingen van steun, kleinere en grootere giften, vorstelijke schenkingen, zoodat het werk der restauratie in een korter tijdsbestek kon worden tot stand gebracht dan men zich aanvankelijk wel had durven voorstellen.

Reeds geruimen tijd te voren was het Gemeentebestuur van Enschede begonnen met de zoo noodzakelijke restauratie van den toren, eigendom der burgerlijke gemeente. De brokkelige muren waren hersteld, de oude ingang was geheel vernieuwd, met behoud van enkele interessante fragmenten, en een nagenoeg geheel nieuwe spits, in overeenstemming met den ouden bouwstijl, was aangebracht.

En zoo, uitwendig en inwendig vernieuwd, versterkt, verfraaid, is het bestaan van het oude gebouw, afgezien van onverhoopte rampen, weer voor langen tijd verzekerd.

De kerk werd, na negen maanden gesloten te zijn geweest, weder in gebruik genomen op Zondag 23 Dec. 1928, ter gelegenheid waarvan twee godsdienstige samenkomsten noodzakelijk waren om aan al de belangstellenden de gelegenheid te geven bij deze plechtigheid tegenwoordig te kunnen zijn. In den voormiddagdienst werd eerst het woord gevoerd door den president-kerkvoogd, den heer G. J. van Heek Jr., terwijl verder toespraken werden gehouden door Ds. H. G. Oldeman, voorzitter van den Kerkeraad, die daarbij tot tekst had Joh. 10 : 22, en Ds. W. A. B. ten Kate, die sprak naar aanleiding van Matth. 11 : 28. In de tweede samenkomst, 's avonds, traden op Ds. W. H. Roobol, die een rede hield naar aanleiding van Psalm 39 : 8, en Ds. J. van Dorp, sprekend over 2 Tim. 2 : 20.

Bij de rcstauratic-werkzaamheden zijn, zooals wel werd vermoed, nog enkele merkwaardigheden aan het licht gekomen, waarover men aan het einde van dezen gids het een en ander kan lezen. Zie blz. 47—56, waar een gedeelte van de rede, door den pres.-kerkvoogd, den heer G. J. van Heek Jr., bij de heropening der kerk op 23 December 1928 gehouden, en een meer uitvoerige beschrijving van den heer J. J. van Deinse, zijn opgenomen.

De algeheele inwendige vernieuwing is geschied naar de plannen en onder toezicht van de heeren Jan en Theo Stuivinga, architecten te Zeist.

Bij het binnentreden wordt het oog wel het eerst geboeid door de kleurenpracht der gebrandschilderde ramen, vervaardigd in het atelier „'t Prinsenhof" van den heer J. L. Schouten te Delft, ontworpen en geschilderd door den heer J. Veldhuis aldaar.

Is het oog wat gewend aan het door de gekleurde ramen sterk getemperde daglicht, dan trekken de soliede eikenhouten banken, de lambrizeering, de luifels, de fraaie kansel, ook alle van eikenhout, en niet het minst het beeldhouwwerk aan de lijst der lambrizeering en aan den kansel, de aandacht.

Dit een en ander is het werk van de firma Middelbeek te Utrecht en den beeldhouwer L. Vreugde te Haarlem.

Het prachtige, kloeke *orgel*, indertijd gebouwd door de firma Van Dam te Leeuwarden, behoefde geen verandering te ondergaan, en beheerscht, gelijk vóór de restauratie, den *Westmuur*.

Aan den *Oostmuur* bevonden zich voor de restauratie twee galerijen of hangzolders, waarvan de bovenste werd weggebroken.

Op het daardoor opengekomen muurvlak is in groot, sierlijk schrift aangebracht het bekende woord van Paulus:

Want uit Hem, door Hem en tot Hem zijn alle dingen.
Romeinen 11 : 30.

De *gebeeldhouwde lambrizeering* met *luifelbanken* werd de Kerkvoogdij aangeboden door de heeren L. van Heek, Herman van Heek, A. H. Ledeboer en H. B. N. Ledeboer.

De *kansel*, een geschenk van Mevrouw E. A. Jordaan—Van Heek te Parijs, rust op zes zuilen in Jonischen stijl, uit Bentheimer steen gehouwen. Op het paneel aan de voorzijde leest men:

Komt herwaarts tot mij allen die vermoeid en belast zijt, en ik zal u rust geven. Mattheus 11 : 28.

De beelden aan de vier hoeken stellen voor, van links naar rechts, de vier evangelisten Mattheus, Marcus, Lucas en Johannes. Gelijk reeds gezegd, zijn ze het werk van den Haarlemschen beeldhouwer L. Vreugde, aan wien we ook den in aanbidding verzonken engel aan de trapleuning en de koppen rondom het klankbord en aan de lambrizeeringlijst danken.

De kunstenaar heeft zich gehouden aan de van ouds heerschende gewoonte van schilders en beeldhouwers om ieder der Evangelisten een zinnebeeld te geven. Deze zijn oorspronkelijk ontleend aan Openbaring 4 : 7, waar we lezen van vier wezens, die geleken op een *leeuw*, een *rund*, een *menseb* en een *arend*. Het op een mensch gelijkend wezen wordt hierbij meestal, gelijk ook hier, door een engel voorgesteld. Wat dit te beteekenen heeft? Er zijn verschillende verklaringen. Bij de beschrijving

De evangelist Mattheus.

Gaarne, zij het dan ook met eenige aarzeling, heb ik gevolg willen geven aan het door heeren Kerkvoogden der Ned. Flerv. Gemeente te Enschede tot mij gerichte verzoek, een beschrijving te geven van het gerestaureerde kerkgebouw aan de Markt. 'ZAj deden dit om tegemoet te komen aan vele in deze richting geuite wenschen.

Mogelijk zal deze of gene bij het doorbladeren de opmerking maken, dat wat meer beknoptheid hier en daar meer gewenscht zou zijn geweest. Bij de bewerking is er echter rekening mede gehouden, dat korte aanwijzingen, zonder meer, menigen bezichtiger niet zouden bevredigen. Niet iedereen zou daaraan genoeg hebben. Daarom zijn b.v. aan de beschrijving van het raam dat een afbeelding geeft van Jezus, zijn Bergrede houdende, eenige belangrijke woorden uit die rede toegevoegd. Bij een bezoek aan de kerk leest men dat alles natuurlijk niet, maar thuis kan deze en gene er iets aan hebben.

Dat intusschen deze beschrijving van de kerk, in haar geheel, ondanks haar uitvoerigheid hier en daar, toch ook weer onvolledig is, moest zijn, geven wij aanstonds toe.

Aan den heer J. J. van Deinse een woord van dank voor zijn bereidvaardigheid om het een en ander te vertellen van de geschiedenis van het kerkgebouw en van wat tijdens de restauratie aan het licht is gekomen, ook voor zijn beschrijving van de ramen 8, 10 en 11. Dit was aan niemand beter toevertrouwd dan aan hem.

Ds. H. G. OLDEMAN.

Enschede, Februari 1931.

DE GROOTE KERK DER NED. HERVORMDE GEMEENTE TE ENSCHEDE.

Het oude kerkgebouw in het centrum van Enschede is het eenig overgebleven bouwwerk aldaar uit lang vervlogen eeuwen.

De zware, grauwe, verweerde, in Romaanschen stijl uit Bentheimer steen opgetrokken muren van kerk en toren beide, getuigen van zijn hoogen ouderdom. Dak en torenspits zijn herhaaldelijk vernieuwd in later tijden, toen het gebouw de tegenwoordige oppervlakte reeds besloeg, o.a. na den brand van 1862, die bijna geheel Enschede in de asch legde.

Door de stichting van het tweede kerkgebouw der gemeente, de fraaie Lasonderkerk, in gebruik genomen 13 Nov. 1927, met haar vriendelijk interieur en prachtige in mozaïek uitgevoerde ramen, is de ter hand neming van de restauratie en verfraaiing der Groote Kerk ten zeerste bespoedigd.

Het noodzakelijke daarvan, ook reeds te voren ingezien, werd door het contrast en onwillekeurige vergelijking, te dieper gevoeld.

Wilde men echter dit werk op waardige wijze tot stand brengen, dan zou dit belangrijke geldelijke offers vergen!

Intusschen is wel beschaamd geworden de vrees van wie meenden, dat de pogingen door H.H. Kerkvoogden aangewend ter verwezenlijking van dit mooie doel, zouden mislukken.

Het plan vond bijna algemeene instemming. Van alle kanten kwamen betuigingen van sympathie, toezeggingen van steun, kleinere en grootere giften, vorstelijke schenkingen, zoodat het werk der restauratie in een korter tijdsbestek kon worden tot stand gebracht dan men zich aanvankelijk wel had durven voorstellen.

Reeds geruimen tijd te voren was het Gemeentebestuur van Enschede begonnen met de zoo noodzakelijke restauratie van den toren, eigendom der burgerlijke gemeente. De brokkelige muren waren hersteld, de oude ingang was geheel vernieuwd, met behoud van enkele interessante fragmenten, en een nagenoeg geheel nieuwe spits, in overeenstemming met den ouden bouwstijl, was aangebracht.

En zoo, uitwendig en inwendig vernieuwd, versterkt, verfraaid, is het bestaan van het oude gebouw, afgezien van onverhoopte rampen, weer voor langen tijd verzekerd.

De kerk werd, na negen maanden gesloten te zijn geweest, weder in gebruik genomen op Zondag 23 Dec. 1928, ter gelegenheid waarvan twee godsdienstige samenkomsten noodzakelijk waren om aan al de belangstellenden de gelegenheid te geven bij deze plechtigheid tegenwoordig te kunnen zijn. In den voormiddagdienst werd eerst het woord gevoerd door den president-kerkvoogd, den heer G. J. van Heek Jr., terwijl verder toespraken werden gehouden door Ds. H. G. Oldeman, voorzitter van den Kcrkeraad, die daarbij tot tekst had Joh. 10 : 22, en Ds. W. A. B. ten Kate, die sprak naar aanleiding van Matth. 11 : 28. In de tweede samenkomst, 's avonds, traden op Ds. W. H. Roobol, die een rede hield naar aanleiding van Psalm 39 : 8, en Ds. J. van Dorp, sprekend over 2 Tim. 2 : 20.

Bij de rcstauratic-werkzaamheden zijn, zooals wel werd vermoed, nog enkele merkwaardigheden aan het licht gekomen, waarover men aan het einde van dezen gids het een en ander kan lezen. Zie blz. 47—56, waar een gedeelte van de rede, door den pres.-kerkvoogd, den heer G. J. van Heek Jr., bij de heropening der kerk op 23 December 1928 gehouden, en een meer uitvoerige beschrijving van den heer J. J. van Deinse, zijn opgenomen.

De algeheele inwendige vernieuwing is geschied naar de plannen en onder toezicht van de heeren Jan en Theo Stuivinga, architecten te Zeist.

Bij het binnentreden wordt het oog wel het eerst geboeid door de kleurenpracht der gebrandschilderde ramen, vervaardigd in het atelier „'t Prinsenhof" van den heer J. L. Schouten te Delft, ontworpen en geschilderd door den heer J. Veldhuis aldaar.

Is het oog wat gewend aan het door de gekleurde ramen sterk getemperde daglicht, dan trekken de soliede eikenhouten banken, de lambrizeering, de luifels, de fraaie kansel, ook alle van eikenhout, en niet het minst het beeldhouwwerk aan de lijst der lambrizeering en aan den kansel, de aandacht.

Dit een en ander is het werk van de firma Middelbeek te Utrecht en den beeldhouwer L. Vreugde te Haarlem.

Het prachtige, kloeke *orgel,* indertijd gebouwd door de firma Van Dam te Leeuwarden, behoefde geen verandering te ondergaan, en beheerscht, gelijk vóór de restauratie, den *Westmuur.*

Aan den *Oostmuur* bevonden zich voor de restauratie twee galerijen of hangzolders, waarvan de bovenste werd weggebroken.

Op het daardoor opengekomen muurvlak is in groot, sierlijk schrift aangebracht het bekende woord van Paulus:

Want uit Hem, door Hem en tot Hem zijn alle dingen.
Romeinen 11 : 30.

De *gebeeldhouwde lambrizeering* met *luifelbanken* werd de Kerkvoogdij aangeboden door de heeren L. van Heek, Herman van Heek, A. H. Ledeboer en H. B. N. Ledeboer.

De *kansel,* een geschenk van Mevrouw E. A. Jordaan—Van Heek te Parijs, rust op zes zuilen in Jonischen stijl, uit Bentheimer steen gehouwen. Op het paneel aan de voorzijde leest men:

Komt herwaarts tot mij allen die vermoeid en belast zijt, en ik zal u rust geven. Mattheus 11 : 28.

De beelden aan de vier hoeken stellen voor, van links naar rechts, de vier evangelisten Mattheus, Marcus, Lucas en Johannes. Gelijk reeds gezegd, zijn ze het werk van den Haarlemschen beeldhouwer L. Vreugde, aan wien we ook den in aanbidding verzonken engel aan de trapleuning en de koppen rondom het klankbord en aan de lambrizeeringlijst danken.

De kunstenaar heeft zich gehouden aan de van ouds heerschende gewoonte van schilders en beeldhouwers om ieder der Evangelisten een zinnebeeld te geven. Deze zijn oorspronkelijk ontleend aan Openbaring 4 : 7, waar we lezen van vier wezens, die geleken op een *leeuw,* een *rund,* een *menseb* en een *arend.* Het op een mensch gelijkend wezen wordt hierbij meestal, gelijk ook hier, door een engel voorgesteld. Wat dit te beteekenen heeft? Er zijn verschillende verklaringen. Bij de beschrijving

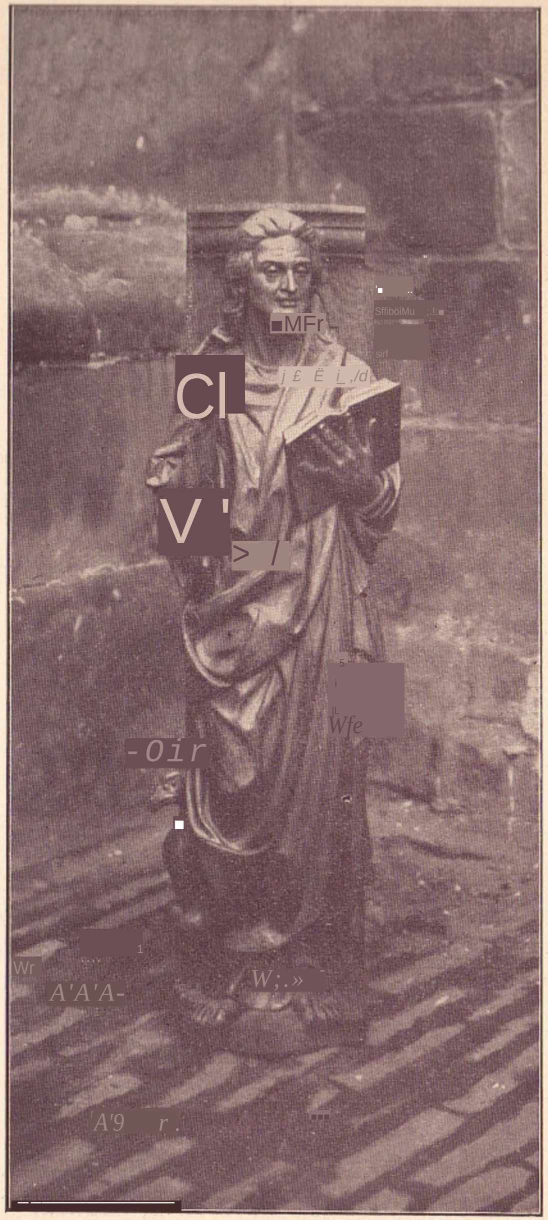
De evangelist Mattheus.

De evangelist Marcus.

De evangelist Lucas.

De evangelist Johannes.

van raam 8 wordt er ook een gegeven. Hier volgt die welke de 17e eeuwsche dichter Jeremias de Decker er van gaf:

„De schilders in ’t gemeen, die malen en verzinnen
Een Engel bij Matthijs, of Serafijnschen man.
Bij Marcus eenen leeuw, gewend aan overwinnen,
Bij Lucas eenen os, een arend bij St. Jan.
’t Is, dunkt mij, goed bedacht en wonderwel verzonnen,
Want Christus, hoofd en heer der Serafijnsche schaar,
Is als een os geslacht, heeft als een leeuw verwonnen,
En voer ten hemel op, gelijk een adelaar.”

In den gebeeldhouwden achterwand van den kansel bevinden zich twee medaillons met de beeltenis van Luther en Calvijn.
Rondom het klankbord ziet men acht koppen, voorstellende de voornaamste apostelen.

Het oude Romaansche *doopvont*, uit de 12e of 13e eeuw, thans voorzien van een zilveren doopbekken, is weder in gebruik genomen en staat naast den preekstoel. Het bekken is een geschenk van den Pres.-Kerkvoogd.

De *koppen aan de lambrizeering*, het zijn er 101, stellen in volgorde, van links naar rechts — te beginnen aan den *Noordmuur rechts van den preekstoel* — voor:

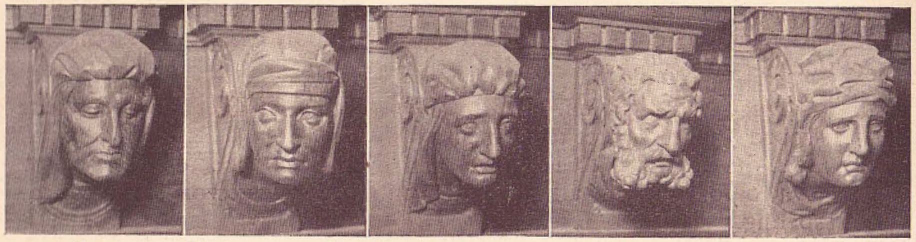
1. *Adam*. Volgens Gen. II : 4b de eerste mensch. Het Hebreeuwsche woord „adam” beteekent: mensch.
2. *Eva*. Gen. IV : 20 lezen we: En de mensch noemde zijn vrouw Eva, omdat zij van alle levenden de moeder is geworden. (Woordspeling.)
3. *Satan*. Zinnebeeldige voorstelling in verband met het verhaal der verzoeking in Gen. III.
4. *Michaël*. Een der aartsengelen, tegen Satan ten strijde gezonden.
5. *Raphaël*. De aartsengel, die Adam kwam waarschuwen tegen het gevaar dat van Satans zijde dreigde.
6. *Kaïn*, „die landbouwer werd”, en uit afgunst zijn broeder doodsloeg.
7. *Abel*. „Veehoeder”. Zie Gen. IV : 1—16.
8. *Noach*. Bekend uit het verhaal van den zondvloed, d.i. groote vloed.
9. *Melchisedek*. Van wien Gen. XIV : 18—20 verhaalt, dat hij Abraham geschenken aanbood als dank voor een door dezen hem bewezen belangrijken dienst. Vooral bekend, omdat Israël en later de Christen-gemeente zijn persoon in verband bracht met de beteekenis van het priesterambt.
   Psalm CX : 4. Hebr. V, VI, VIL
10. *Abraham*. De eerste der aartsvaders. De naam zou, volgens Gen. XVII : 5 beteekenen: „Vader van een menigte volken”. Wordt geteekend als een toonbeeld van vroomheid, godsvertrouwen en edelmoedigheid.
11. *Sara*. Huisvrouw van Abraham.
12. *De vrouw van Lot*. Die niet mocht omzien, Gen. XIX : 26.
13. *Dochter van Lot*.

Adam. Eva. Satan. Michaël. Raphaël.

Kaïn. Abel. Noach. Melchisedek. Abraham.

Sara. De vrouw van Lot. Dochter van Lot. Lot. Dochter van Lot.

Izaak. Rebekka. Jacob. Jozef. Potifar.

Potifar's vrouw. Farao. Farao's vrouw. Mozes. Aaron.

14. *Lol.* Neef van Abraham, met wicn hij uit Haran naar Kanaan was getrokken.

Oostmuur onder de Gaanderij:

15. *Dochter van Lot.*
16. *Izaak.* Zoon van Abraham en Sara.
17. *Rebekka.* Vrouw van Izaak.
18. *jacob.* De jongste der tweelingzonen van Izaak. Wordt ook wel Israël = strijder met God genoemd. Gen. XXXII : 24—32.
19. *Jozef.* Jacobs lievelingszoon.
20. *Potifar.* Kamerling van den Farao van Egypte, bij wien Jozef als slaaf kwam.
21. *Potifar's vrouw.* Jozefs standvastigheid in de verzoeking.
22. *Farao.* De Farao of koning van Egypte, een der verdrukkers van het Israëlietische of juister gezegd: „Hebreeuwsche" volk.
23. *Farao's vrouw.*
24. *Mozes.* De bevrijder van het Israëlietische volk uit Egypte. 1320 v. Chr. De wetgever. De leider tijdens de woestijnreis.
25. *Aaron.* Mozes' broeder en helper, uit wiens geslacht later de Israëlietische priesters werden gekozen.
26. *Bileam.* De onomkoopbare tolk van Jahwe, die het Israëlietische volk, als dit 't land Kanaan zal gaan veroveren, niet kan of wil vervloeken, al zou hij daarmede schatten kunnen verdienen.
27. *Jozua.* Opvolger van Mozes, onder wiens aanvoering de Israëlieten het land Kanaan binnendrongen.
28. *Debora.* De profetes, op wier naam 't bekende overwinningslied in Richt. V staat, gedicht ongeveer 1250 v. Chr. ter eere van een door den Israëlietischen veldheer Barak behaalde overwinning.
29. *Gideon.* Richter, die met zijn dappere bende van 300 man het leger der Midianieten verraste en op de vlucht dreef.
30. *Abimelech.* Een der vele zonen van Gideon, die zich tot koning over Israël liet uitroepen, na daartoe eerst een slachting onder zijn broeders te hebben doen aanrichten. (Richteren VIII en IX.)
31. *Jefta.* Richter, die zijn dochter aan Jahwe offerde, daarmede een gedane belofte vervullend.
32. *Jefta's dochter.*
33. *Simson.* Bekend om zijn bovenmenschelijke lichaamskracht. Ten deele Zonnemythe.
34. *Naomi.* De zwaar beproefde, die zoo roerende bewijzen van liefde en trouwe aanhankelijkheid mocht ontvangen van haar Moabietische schoondochter Ruth.
35. *Samuel.* De laatste der richteren, geb. omstreeks 1100 voor Chr. Stichter der „Profetenscholen".

Auidmuur links van den hoofdingang:

36. *Saul.* De eerste Koning der Israëlieten (± 1143—1123).
37. *David.* Als jongeling.
38. *Jonathan.* De heldhaftige, nobele zoon van Saul. Bekend wegens zijn belangelooze vriendschap met David.

Bileam.

Jozua.

Debora.

Gideon.

Abimelech.

Jefta.

Jefta's dochter.

Simson.

Naomi.

Samuel.

Saul.

David, als jongeling.

Jonathan.

David, koning.

Salomo.

Koningin v. Sjeba.

Elia.

Eliza.

Amos.

Jona.

Jezaia.

Micha.

Tobias.

Judith.

Jeremia.

39. *David.* De tweede koning der Israëlieten, omstreeks 1023—983.
40. *Salomo.* De derde koning der Israëlieten, omstreeks 983—943.
41. *De koningin van Sjeba.* Bracht aan Koning Salomo een bezoek, naar aanleiding van de geruchten van diens rijkdom en wijsheid.
42. *Elia.* Profeet, bekend om zijn vurigen ijver voor Jahwe en zijn strijd tegen den Baaldienst van koning Achab en diens gemalin Izébel. Leefde ruim 8V2 eeuw voor Chr.
43. *Eliza.* Elia's opvolger als profeet. Zet diens werk voort.
44. *Amos.* De veehoeder uit Tekóa in Juda, die als bezield profeet optrad in Noord Israël tijdens de regeering van koning Jerobeam II. 786—746.
45. *Jona.* De boetprofeet van Ninivé. Het boekje Jona met het bekende wonderverhaal is zeer belangrijk van inhoud cn strekking.
46. *Jezaia.* Een der groote profeten; trad op in Juda, ruim 7 eeuwen voor Christus' geboorte. Zie raam 3.
47. *Micha.* Profeet. Tijdgenoot en geestverwant van den profeet Jezaia.
48. *Tobias.* Hoofdpersoon in het verhaal, te lezen in het boek van dien naam, een der z.g. apocriefe boeken van het Oude Testament.
49. *Judith.* Die haar vaderstad Bethulië redde van de belegering door Holofernes, krijgsoverste van Nebukadnezar, door dezen van het leven te berooven. 't Apocriefe boek Judith.
50. *Jeremia.* De beroemde profeet, die leefde in den tijd van den ondergang van het rijk Juda. Ongeveer 625—575 voor Christus.
51. *Baruch.* Leerling en schrijver van den profeet Jeremia.
52. *Ezechiël.* Trad als profeet op onder de Joden in Babylonische ballingschap. (586—536.)
53. *Daniël.* Joodsch hoogwaardigheidsbekleeder aan het hof van koning Nebukadnezar. Heet de schrijver van het boek Daniël.
54. *Darius.* Perzisch koning, door wiens medewerking de herbouw van den tempel te Jeruzalem kon plaats hebben. Zie Ezra IV : 24, Haggai 1:1.
55. *Zacharja.* Joodsch profeet, trad op onder de uit Babylonië naar het vaderland terugkeerende Joden, spoorde, evenals Haggai, hen aan tot den herbouw van den tempel. (Schrijver van Zacharja I—VIII.)
56. *Ester.* De Joodsche gemalin van den Perzischen koning Ahasveros, die het voornemen van Haman om het Joodsche volk in Perzië te vernietigen, wist te verijdelen. Het Joodsche Poerimfeest.

Zuidmuur rechts van den hoofdingang:

57. *Ezra.* Joodsch priester. Voerde krachtdadig de z.g. Mozaïsche wetten onder de Joden in, en is begonnen met het bijeenbrengen der boeken, welke thans het Oude Testament vormen. (444 v. Chr.)
58. *Job.* De vrome lijder. Hoofdfiguur in het boek van dien naam, waarin het vraagstuk wordt behandeld of men wel van een „rechtvaardig godsbestuur" kan spreken.
59. *Mattathias.* Onder wien de Joden, 167 v. Chr., den opstand begonnen tegen hun onderdrukker, den Syrischen koning Antiochus Epifanes.

Baruch.

Ezechiël.

Daniël.

Darius.

Zachatja.

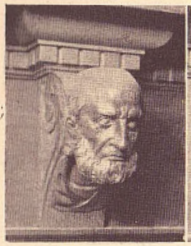

Ester.

Ezra.

Job.

Mattathias.

Judas Makkabï.

Simeon.

Maria.

De drie koningen.

Joh. de Dooper.

Herodes.

Pontius Pilatus.

Petrus.

Paulus.

Jacobus.

Johannes.

Andreas.

Philippus.

Bartholomeiis.

60. *Judas Makkabï.* Een der vijf heldhaftige zonen van Mattathias, aan wien 't vooral te danken is dat de Joden in den naar hem genoemden Makkabeeschen Vrijheidsoorlog 't Syrische juk afschudden.
61. *Simeon.* De grijsaard, die in den tempel te Jeruzalem het kindeke Jezus in de armen mocht nemen. Lukas II : 25—35.
62. *Maria.* Moeder van Jezus.
63. *De drie koningen,* zooals de „Wijzen uit het Oosten" ook wel
64. worden genoemd, die het kindeke Jezus aanbaden en geschenken
65. aanboden: goud, wierook, myrrhe.
66. *Johannes de Dooper.* Voorlooper van Jezus. De boetprediker. Kondigt de komst van het godsrijk aan.
67. *Herodes.* Herodes de Groote, Joodsch koning, tijdens wiens regeering, volgens Matth. II, Jezus werd geboren. „Betlehemsche kindermoord".
68. *Pontius Pilatus.* De Romeinsche landvoogd, die het door het Sanhedrin over Jezus uitgesproken doodvonnis bekrachtigde.

Westmuur onder het orgel.

69. *Petrus.* Simon Petrus, leerling van Jezus.
70. *Paulus.* De groote apostel onder de heidenen in Klein Azië, Griekenland en Italië. Schrijver van verschillende brieven in het Nieuwe Testament.
71. *Jacobus.* Leerling van Jezus.
72. *Johannes.* Leerling van Jezus.
73. *Andreas.* Leerling van Jezus.
74. *Philippus.* Leerling van Jezus.
75. *Bartholomeüs.* Leerling van Jezus.
76. *Mattheüs.* Leerling van Jezus.
77. *Thomas.* Leerling van Jezus.
78. *Jacobus,* zoon van Alpheüs. Leerling van Jezus.
79. *Simon,* de ijveraar. Leerling van Jezus.
80. *Judas Thaddeiis.* Leerling van Jezus.
81. *Judas Iskarioth.* Leerling van Jezus.
82. *Constantijn de Groote.* De eerste Romeinsche Christen-keizer, geb. 274, gest. 337.
83. *Karei de Groote.* Bekend om wat hij voor de verbreiding van het Christendom heeft gedaan. Geb. 742, gest. 814.
84. *Willebrord.* De apostel van Nederland, geb. 688, gest. 739. Onvermoeid prediker onder de Friezen en Saksers; stichter van talrijke gemeenten.
85. *W edekind* of *Wittekind.* De beroemdste aanvoerder der Saksers in hun strijd tegen Karei den Groote; geboren uit een edel Westfaalsch geslacht, liet zich later, in 785, als Christen doopen en stierf op hoogen leeftijd als hertog der Saksers in 807. Zijn kleinzoon ligt begraven in de R.K. Kerk te Vreden i/W.
86. *Ludger.* Apostel der Friezen en Saksers. 2e helft 8e eeuw.
87. *Gottjried van Bouillon.* Aanvoerder van den tweeden kruistocht; veroverde in 1099 Jeruzalem; wilde niet tot koning van Jeruzalem gekroond worden, wèl „beschermer van het heilige graf" genoemd worden.

Mattheüs.

Thomas.

Jacobus.z.v.Alpheiis.

Simon.

Judas Thaddeüs.

Judas Iskarioth.

Constantijn de Gr.

Karei de Groote.

Willebrord.

Wïttekind.

Ludger.

Gottfr.v.Bouillon.

Franciscusv.Assisi.

Dante.

Poorter.

Nar.

Poortersvroutv.

Johannes Hus.

Thomas a Kempis.

Jeanne d'Arc.

Alexander Hegius.

Erasmus.

Luther.

Zwingli.

Melanchton.

Noordmuur links van den kansel.

Calvijn

88. *Franciscus van Assisi.* Geboren 1182, gestorven 1226. Door de R.K. Kerk heilig verklaard; ook door de Protestanten geëerd om zijn vroomheid en zelfopofferend leven.

89. *Dante.* Beroemd Italiaansch dichter, geboren 1265, gestorven 1321. Schrijver van het beroemde dichtwerk „Divina Commedia", waarvan 't meest bekend is deel I: „De Hel".

90. *Poorter.* D.i. burger of stedeling uit de Middeleeuwen.

91. *Nar.* Persoon in de Middeleeuwen, die, meestal mismaakt van gestalte, door zijn geestigheden de vorsten, edellieden of andere groote heeren moest vermaken.

92. *Poortersvrouw uit de Middeleeuwen.*

93. *Johannes Hus.* Een der groote voorloopers der Kerkhervorming, geboren 1373, werd in 1415 te Constantz den 6en Juli, zijn verjaardag, verbrand.

94. *Thomas d Kempis.* Eveneens voorbereider der Hervorming. Schrijver van het wereldberoemde boekje: „Over de navolging van Christus". Geboren 1378, gestorven 1471.

95. *Jeanne d'Arc.* „De Maagd van Orleans", geb. 1410; de wonderbare, geestdriftige, heldhaftige jonge vrouw, die zich op 18-jarigen leeftijd aan het hoofd van een leger stelde en wonderen van dapperheid tot heil van haar vaderland en koning verrichtte. Zij werd 30 Mei 1431, als „toovenares", levend verbrand.

96. *Alexander Hegius.* Hoofd der fraterschool te Deventer, leermeester van enkele bekende voorloopers der Hervorming, o.a. van Erasmus. Geboren 1420, gestorven 1498.

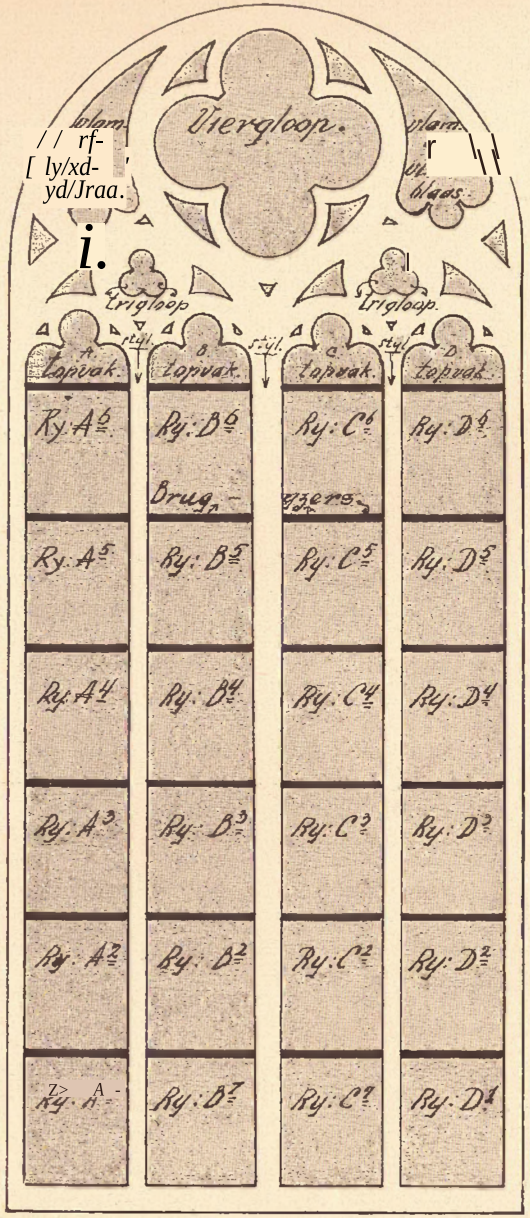
97. *Erasmus.* Desiderius Erasmus, bekende en zeer verlichte geleerde, geboren 1467, gestorven 1536, heeft door zijn vele geschriften, o.a. „Lof der Zotheid" en „Samenspraken", krachtig medegewerkt aan de voorbereiding en den voortgang der Hervorming.

98. *Luther.* De groote Duitsche hervormer. Geboren 10 Nov. 1483, gestorven 15 Febr. 1546.

99. *Zwingli.* Ulrich Zwingli, de beroemde Zwitsersche hervormer. Geboren 1 Jan. 1484, gesneuveld 11 Oct. 1531.

100. *Melanchton.* Philippus Melanchton, Luther's geleerde en zeer sympathieke helper en medestrijder voor de zaak der Hervorming. Geboren 10 Febr. 1497, gestorven 19 April 1560.

101. *Calvijn.* Johannes Calvijn, de derde der drie groote kerkhervormers, die, door zijn geschriften en zijn krachtige persoonlijkheid, zeer grooten invloed heeft geoefend op den loop der hervorming, vooral ook in Nederland. Geb. 10 Juli 1509, gest. 24 Mei 1567.

Van de elf gebrandschilderde ramen bevatten er zeven tafereelen aan den Bijbel ontleend; twee geven voorstellingen uit de geschiedenis van het Christendom; en twee hebben betrekking op de geschiedenis van Enschede en Lonneker.

Wij noemen ze hieronder in historische volgorde, maar geven daarbij, tusschen haakjes, aan de nummering der volgorde waarin men ze achtereenvolgens ziet, als men begint bij het raam, noordmuur, rechts van het orgel, en dan rechts vervolgt.

(7.) 1. *De Schepping*, naar Genesis I en IE Zuidmuur, geheel links.
(5.) 2. *De wetgeving op den Sinaï*. „'t Gouden kalf". Oostmuur, links.
(6.) 3. *Jezaia's roeping tot profeet*. (Jezaia 6.) Oostmuur, rechts.
(4.) 4. *Herbouw der tempelstad Jeruzalem*. (Nehemia.) Noordmuur, rechts.
(1.) 5. *De Kerstnacht*. (Lukas II, Matth. II.) Noordmuur, links.
(2.) 6. *Jezus houdt de Bergrede*. (Matth. 5, 6, 7.) Noordmuur, links van den kansel.
(3.) 7. *De zalving te Bethanië*. Noordmuur, rechts van den kansel.
(9.) 8. *De eerste prediking van het Evangelie in Twente*. Zuidmuur, tegenover den kansel.
(8.) 9. *Tafereelen uit den tijd der Hervorming*. Zuidmuur, 2e v. links.
(10.) 10. *Uit het verleden van Enschede en Lonneker*. Zuidmuur, rechts.
(11.) 11. *De brand van Enschede, met de kerk, 7 Mei 1862*. Westmuur, links van het orgel.

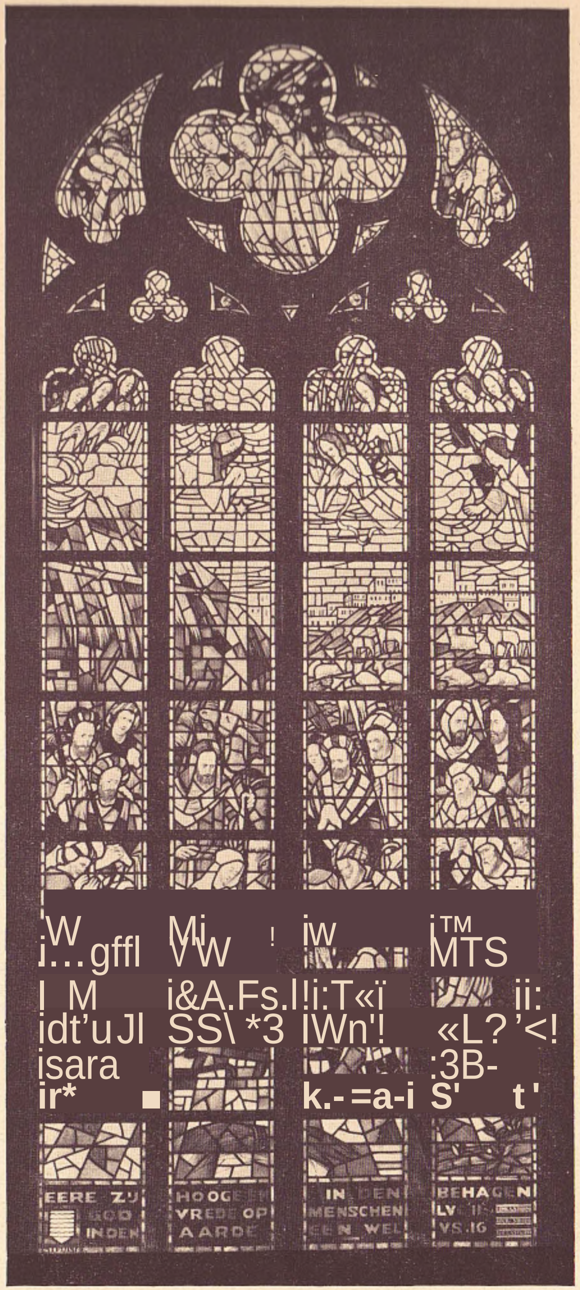
Tot beter begrip van de aanwijzingen bij de hieronder volgende beschrijving, eerst nog het volgende:

Het raam is vierdeelig en eindigt boven in een traceering. De traceering of kop van het raam is aldus verdeeld:

Bovenin: *de viergloop*, daarnaast een *vlammotief* aan weerszijden, en daaronder twee kleinere *triglopen*.

Het geheel is geplaatst op bogen die in de stijlen eindigen. De stijlen zijn voor meerdere sterkte onderling verbonden door *brugijzers*. De openingen tusschen stijlen en brugijzers noemt men *vakken* of *panden*. Deze vakken zijn als volgt genummerd: de eerste rij vakken, links, verticaal: Rij A, die daarnaast: Rij B; en vervolgens C en D, terwijl deze rijen vakken *van onder naar boven* genummerd zijn: Vak A 1, daarboven Vak A 2 enzoovoort.

Het gebrandschilderde glas in lood bestaat uit verschillende stukjes gekleurd glas. Deze stukjes glas zijn beschilderd met een grisaille (een ijzeroxyde), welke in den oven gebrand en daardoor volkomen samengehecht zijn tot één geheel, tegen weer en wind bestand.

De Kerstnacht.

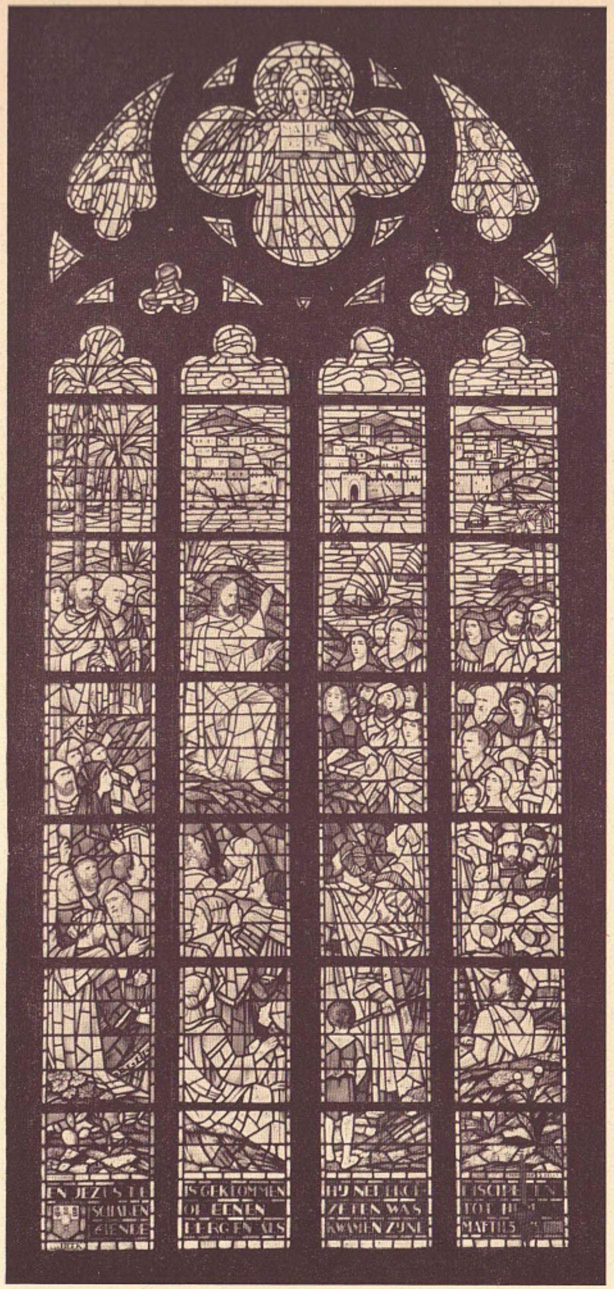
KAAM 5. NOOKDMUUR, LINKS.

De Kerstnacht. Matlheüs 11 en Lukas 11

De geboorte van Jezus. De vriendelijke Kerstidylle. De voorstelling hier gegeven, is ontleend aan de geboorteverhalen in Lukas II en Mattheus II, verrijkt met wat de dichtende verbeelding daaraan verder heeft toegevoegd om uiting, vorm, te geven aan de gevoelens van dankbaarheid en teederheid, die gewekt worden bij de gedachte aan het kindeke in de kribbe in den stal te Bethlehem.

Omhoog in de traceering zingende engelen, beneden (rij B 3) moederweelde. Herders zijn gekomen om ’t liefelijk wonder te aanschouwen, te aanbidden. Wijzen uit het Oosten, geleid door de ster (B 6), welke hier haar schijnsel doet neerdalen op moeder en kind, om hun geschenken: goud, wierook en myrrhe, te brengen aan het kindeke, waarop aller oogen zijn gericht. Men lette o.a. op den prachtigen kop in D 4. Ook de redelooze dieren zijn niet vergeten. Ook deze toch zullen, zij het onbewust, den gezegenden invloed van den Christusgeest ondervinden. Het licht van de ster valt ook op ’t grauwtje, dat zijn honger stilt met een wisch stroo van het dak van den stal! Ook ontbreekt aan ’t geheel niet het naïeve element, dat o.m. zoo duidelijk uitkomt in het schaapje in D 2. Bethlehem en omgeving liggen in ’t bleeke, zilveren sterrenlicht.

Dit raam is geschonken door de familie Stroink.

Jezus houdt de Bergrede.

RAAM 6. NOORDMUUR, LINKS VAN DEN KANSEL.

Jezus houdt de Bergrede.

Boven, in den viergloop, staat aangegeven waar deze wereldberoemde rede van Jezus, wel genoemd „de grondwet van het koninkrijk der hemelen”, te vinden is. (Matth. 5, 6 en 7.) Bij dit raam treft ons de warme tint van het daglicht, in tegenstelling met het zilveren sterrenlicht van het Kerstraam er naast.

Een tafereel uit Jezus’ rondgang door Galilea, predikend het Evangelie. „En vele scharen volgden hem”. Hij is hier gezeten op een der hoogten van het Galileesche heuvelland in de nabijheid van het bekende meer. Het frissche groen der slanke palmen, het liefelijk blauw van den hemel, de zeilende scheepjes op het meer, het stadje aan de overzijde, vormen den rustigen, blijden achtergrond.

Hoe heeft Jezus de aandacht der saamgestroomde schare. Geen wonder, hier wordt een nieuw geluid gehoord; „hij sprak als een die macht heeft, en niet als de schriftgeleerden”. Leerend, vermanend, waarschuwend, nu eens, en dan weer opwekkend, opbeurend, troostend, de handen zegenend geheven, vloeien hier van zijn lippen de zaligspreuken:

„Zalig zijn de armen van geest, want hunner is het koninkrijk der hemelen.

Zalig zijn zij die treuren, want zij zullen vertroost worden.

Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het aardrijk beërven.

Zalig zijn zij die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen verzadigd worden.

Zalig zijn de barmhartigen, want hun zal barmhartigheid geschieden.

Zalig zijn de reinen van hart, want zij zullen God zien.

Zalig zijn de vredelievenden, want zij zullen Gods kinderen genaamd worden.

Zalig zijn die vervolgd worden om der gerechtigheid wil, want hunner is het koninkrijk der hemelen.”

Hier hoort gij het voor alle tijden gesprokene: „Wat gij wilt dat de menschen u zouden doen, doet gij hun ook alzoo”.

Hier wekt hij op tot naastenliefde, ja, vijandsliefde, wijzend op den Vader in de hemelen, Die Zijn Zon doet opgaan over boozen en goeden, en laat regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen.

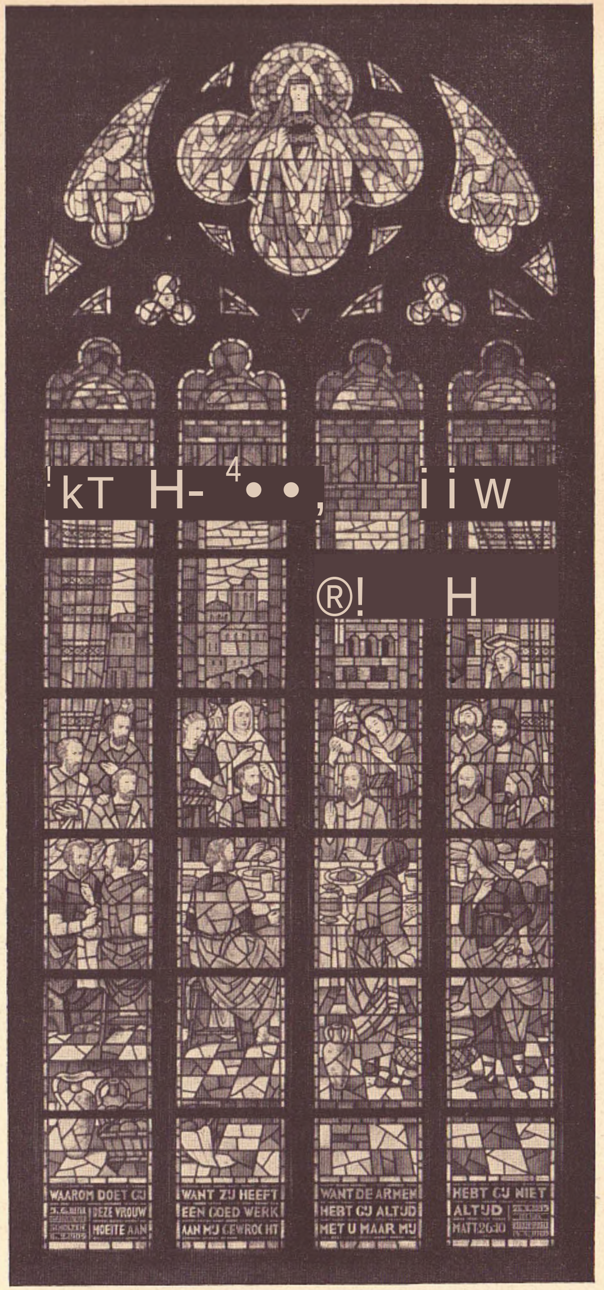
Hier roept hij ons toe: „Uw woord zij ja: ja; neen: neen!” en waarschuwt hij: „Uw weldoen of uw bidden geschiede toch niet om door de menschen gezien te worden”.

Hier leert hij ons bidden: „Onze Vader, die in de hemelen zijt, Uw Naam worde geheiligd, Uw Koninkrijk kome, Uw wil geschiede ....”.

Hier spreekt hij zijn bemoedigend: „Weest niet bezorgd, gij kleingeloovigen! Aanziet de vogelen des hemels, voor welke uw hemelsche Vader zorgt, aanmerkt de leliën des velds, schooner bekleed dan Salomo in al zijn heerlijkheid”.

Hier waarschuwt hij tegen het zelfbedrog der „Heere, Heere-zeggers”, en houdt hij ons voor het ideaal van den waarachtig god-zoekenden en heilbegeerigen mensch: „Weest dan gijlieden volmaakt, gelijk uw Vader, die in de hemelen is, volmaakt is”.

Dit raam is een schenking van een jongere tak der familie Van Heek.

De Zalving te Bethanië.

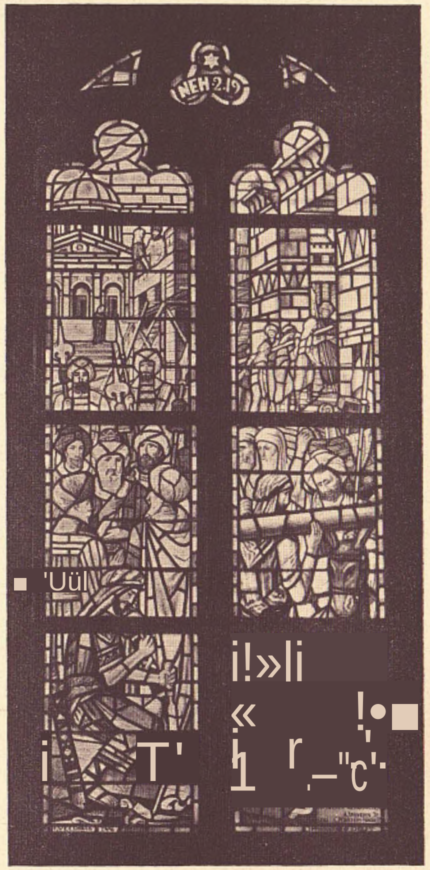
RAAM 7. NOORDMUUR, RECHTS VAN DEN KANSEL.

De zalving te Bethanië.

Het tafereel verplaatst ons in een der laatste dagen van Jezus' leven, den z.g. lijdenstijd. Daarop wijzen, boven in de traceering, de in bloedig rood gehulde doornenkroon, het kruis en de kelk er naast, door engelenhanden omhooggehouden, zinnebeelden van het lichaam dat voor velen gegeven, het bloed dat voor velen vergoten zou worden. Wij zien hier Jezus en zijn leerlingen samen aan een avondmaaltijd in de gastvrije woning van Simon, bijgenaamd „de Melaatsche", te Bethanië, in de nabijheid van Jeruzalem. Men verwarre dit samenzijn niet met het Paaschmaal, tevens het laatste Avondmaal, door Jezus den laatsten avond en nacht van zijn leven met zijn leerlingen gehouden! Hier zijn ook anderen aanwezig. Zooeven nog is schoorvoetend een vrouw binnengekomen — haar naam wordt niet genoemd — vervuld van dankbare liefde voor Jezus. Ze is hem nadergetreden, om hem te huldigen, om een blijk van eerbied en aanhankelijkheid hem te geven, waartoe zij, bij wijze van zalving, den kostbaren inhoud van een albasten vaasje met nardusbalsem over zijn hoofd uitstort. „Eenigen nu namen dit zeer kwalijk bij zichzelf en zeiden: Waartoe is dit verlies van balsem geschied? Want deze balsem had voor meer dan driehonderd zilveren penningen *(= f120.—)* verkocht kunnen worden, en dat had men den armen kunnen geven. Maar Jezus zeide: Laat af van haar! Wat doet gij haar moeite aan? Zij heeft een goed werk aan mij gedaan. Want de armen hebt gij altijd bij u, en wanneer gij wilt kunt gij hun weldoen, maar mij hebt gij niet altijd. Zij heeft gedaan hetgeen zij kon; zij heeft bij voorbaat mijn lichaam gebalsemd ter begrafenis. En voorwaar zeg ik u: alwaar dit evangelie zal gepredikt worden in de geheele wereld, daar zal ook gesproken worden van hetgeen zij gedaan heeft, tot hare gedachtenis".

Een daad van hartelijke toegenegenheid en dankbare vereering in dagen van moeite en strijd, miskenning en ondank. Onwillekeurig geraken wij, bij het aanschouwen, onder den indruk van wat in dit prachtige intérieur, dit aan warme kleuren en tinten zoo rijke tafereel, wordt geboden. En het geheel verkrijgt voor ons grooter waarde nog, wanneer we weten dat dit raam door de schenkers is aangeboden met de bedoeling dat het tevens zou zijn gewijd aan de nagedachtenis van wijlen den heer en mevrouw T. P. Scholten—S. ter Kuile (Oom Theun en Tante Saar), wier leven gekenmerkt werd door barmhartigheid en weldadigheidszin.

Het raam is een schenking van de familie Scholten.

Herbouw van de tempelstad Jeruzalem.

RAAM 4. NOORDMUUR, RECHTS.

Herbouw van Jeruzalem.

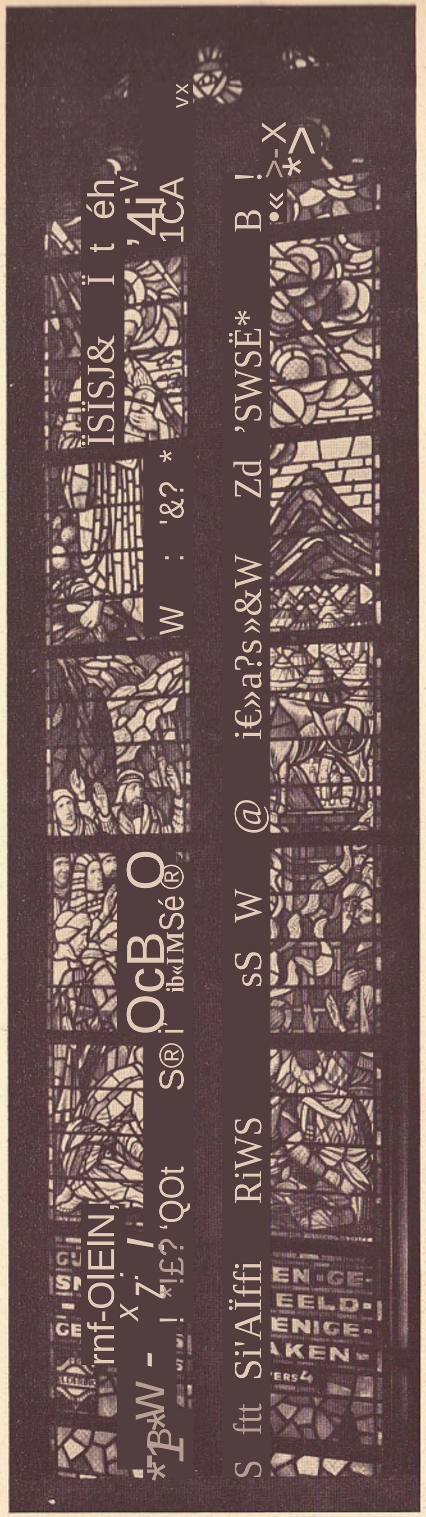
Dit raam heeft een bijzondere beteekenis. Het is n.1. bedoeld als een blijk van waardeering en dank aan H.H. Kerkvoogden, voor hun ijverige bemoeiingen ten behoeve van het werk der restauratie, zooals uit het onderschrift van het raam blijkt.

Het tafereel geeft een voorstelling van wat te lezen is in het Oud-Testamentische boek Nehemia. In hoofdstuk II wordt n.1. verhaald, dat Nehemia, de vaderlandslievende Jood, door den Perzischen koning Artaxerxes op zijn verzoek tot landvoogd over Juda aangesteld, bij zijn komst in Jeruzalem met groote droefheid den vervallen toestand der stad waarneemt. Hij neemt dan ook weldra op energieke wijze het werk der restauratie van de stad en hare muren ter hand. Op het raam is het werk in vollen gang. In de aangebrachte tekst, Nehemia 2 : 17, lezen we: „Welaan, laten wij de muren van Jeruzalem herbouwen, opdat wij niet langer een voorwerp van smaad zijn”.

Een voorwerp van smaad was onze „Groote Kerk” waarlijk niet vóór hare restauratie, dank zij de goede zorgen van vroegere kerkvoogden! Maar dat zij in een welvarende, zich uitbreidende stad, waar mooie, nieuwe kerkgebouwen verrezen, naast vele andere monumentale gebouwen, niet tot een voorwerp van smaad zou worden, daarvoor hebben zij, aan wie dit raam werd opgedragen, weten te waken.

De heer en mevrouw A. Wevers Jr.—Sinndorf, die de gelukkige gedachte hadden dit onderwerp aan te geven, zijn tevens de schenkers van dit raam.

Op den muur onder het raam leest men: „Door de offervaardigheid der Gemeente werd eene vernieuwing dezer Kerk tot stand gebracht. Zij werd 16 April 1928 begonnen en 14 Maart 1930 voltooid”, terwijl daarnaast mede de oude wapens van Enschede en Lonneker door den heer Gerhard van Haeften zijn aangebracht.

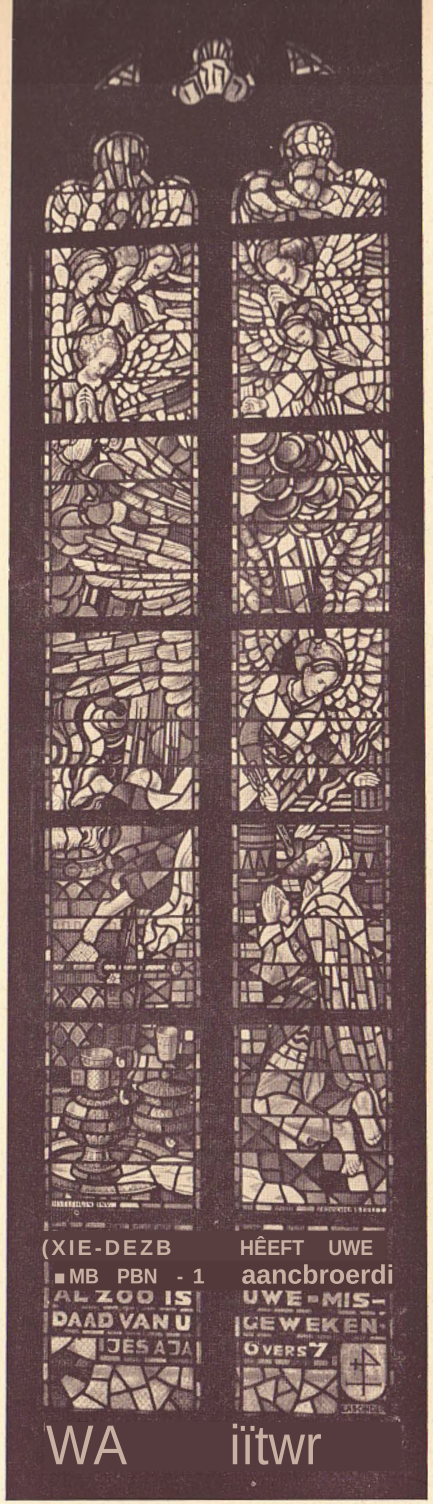
RAAM 2. OOSTMUUR, LINKS.

De Wetgeving op den Sinai. — Het Gouden Kalf.

Het Israëlietische volk, kort tevoren uit het Egyptische diensthuis verlost, onder leiding van Mozes, is gelegerd in de onmiddellijke nabijheid van den Berg Sinaï. Jahweh, Israëls God, onder bliksemvuur en ratelende donderslagen op dien berg nedergedaald, had daarboven, door een donkere wolk aan het oog der menigte onttrokken, met luider stemme zijn Tien Geboden afgekondigd. Toen de goddelijke stem zweeg, maar de donder aanhield, vergezeld van vreesverwekkend bazuingeschal, had het volk zich angstig op eenigen afstand van den Sinaï teruggetrokken. Intusschen is Mozes den berg opgegaan om de steenen tafelen, waarop Jahwe eigenhandig de 10 woorden had gegrift, in ontvangst te nemen. Hij vertoeft daar veertig dagen en veertig nachten, en het volk, langzamerhand van den eersten schrik bekomen, zijn behoefte aan een zichtbaren god niet kunnende weerstaan, het zooeven ontvangen, desbetreffende gebod niet achtend, heeft een stierbeeld, „'t gouden kalf", opgericht, een altaar daarbij gebouwd, en straks zwiert het, uitgelaten, in wilde dansen daaromheen. Sommigen ook liggen in devote houding geknield voor het beeld. Als het feest in vollen gang is, komt Mozes, de tafelen torsend, den berg af. Droefheid en toorn maken zich van den godsman meester, als hij bemerkt hoe spoedig het lichtzinnige volk het pas-gesloten verbond blijkt te hebben vergeten, en de pas ontvangen geboden toont te minachten. In zijn verontwaardiging verbrijzeld hij de steenen tafelen tegen de rotsen.

Het raam geeft een voorstelling van het oogenblik waarop de godsman dit gaat doen. Daar nadert de forsche gestalte van den wetgever; aan zijn voeten het gouden kalf, de laaiende vlammen van het altaar. Op den achtergrond het tentenkamp; verder een der toppen van het Horebgebergte, waarboven bliksemschietende wolken, er van gescheiden door het prachtige blauw van den hemel. In de traceering het alziend' oog.

Het raam is geschonken door de familie Elderink.

Jezaia's roeping tot Profeet.

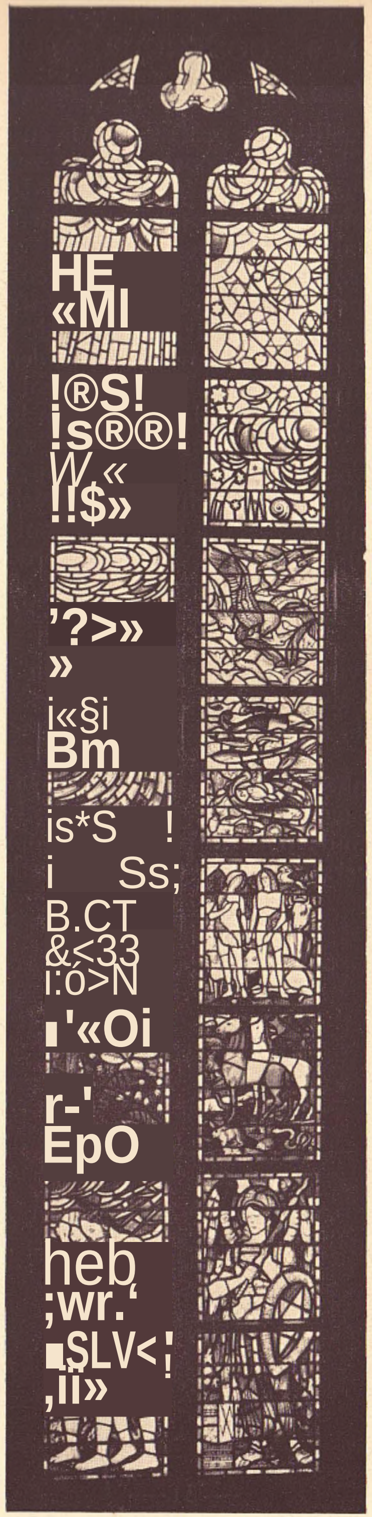
RAAM 3. OOSTMUUR, RECHTS.

De roeping van Jezaia tot Profeet. — Het visioen van Jezaia.

Jezaia, de groote Israëlietische profeet, leefde en arbeidde te Jeruzalem, ruim 7 eeuwen vóór Christus' geboorte. In het zesde hoofdstuk van het boek, dat zijn naam draagt, en voor 't grootste gedeelte ook van zijn hand is, verhaalt hij zijn roeping tot profeet en het visioen, hem te beurt gevallen in den tempel te Jeruzalem. Hij beschrijft het als volgt: „In het sterfjaar van Uzzia (735 v. Chr.) zag ik den Heer, gezeten op een troon, hoog en verheven; en zijn slippen vulden het paleis. Serafs stonden bij hem; elk had zes vleugels: twee om het gelaat, twee om de voeten te bedekken en twee om te vliegen. Zij riepen elkaar toe en zeiden: Heilig, heilig, heilig is de Heer der heirscharen; de gansche aarde is vol van Zijne heerlijkheid! De posten des tempels trilden van dat geroep, en het huis werd met rook gevuld. Toen zeide ik: Wee mij, ik ben verloren! want ik, een mensch met onreine lippen, en die te midden van een volk met onreine lippen woon, ik heb met eigen oog den koning Jahwe der heirscharen gezien. Maar een der serafs vloog naar mij toe met een gloeiende kool, raakte daarmede mijn mond aan en zeide: Nu deze uw lippen aangeroerd heeft, wijkt uw schuld en wordt uw zonde verzoend. Daarop hoorde ik den Heer zeggen: Wien zal ik zenden en wie zal voor ons gaan? En ik zeide: Hier ben ik; zendt mij".

Het raam geeft dit visioen in prachtige kleuren weer: hier het gloeiend purper, daar 't warme geel van het gouden tempel-vaatwerk. Boven in de traceering J. H. W. H., de medeklinkers in Hebreeuwsch schrift van den naam Jahweh.

Dit raam is geschonken door den kerkvoogd Mr. Dr. G. A. Lasonder en diens hoogbejaarde moeder Mevr, de Wed. L. Lasonder geb. Elderink, van welke laatstgenoemde ook de prachtige lambrizeering met gebeeldhouwde kopjes, ter weerszijden van den kansel, afkomstig zijn.

De Schet>t>m<?.

RAAM 1. ZU1DMUÜR, GEHEEL LINKS.

De Schepping.

In een prachtige afwisseling van schitterende kleuren, warme tinten en schoone vormen en lijnen wordt ons in de zes bovenvakken van dit raam een uitbeelding gegeven van wat in het begin van het eerste bijbelboek — Genesis — wordt verhaald van het ontstaan van hemel en aarde, terwijl in de vakken daaronder de Paradijsgeschiedenis wordt weergegeven. Dit scheppingsverhaal is een eerbiedwekkende poging, tevens dichterlijke voorstelling, uit het grijs verleden, om een antwoord te geven op de vraag naar het vanwaar en hoe, welke den denkenden en voelenden en zoekenden mensch van alle tijden heeft beziggehouden en tot navorschen blijft dringen. Mogen de voorstellingen in deze scheppingsverhalen ons gegeven, ook getuigen van een nog gebrekkige kennis van het heelal — de verheven gedachten er in uitgesproken, het diep ontzag voor de wonderen der Natuur en bovenal voor den machtigen Schepper, door Wiens Wil en Wijsheid het Al is gewrocht, de dichterlijke beschrijving, trekken en treffen nog altijd.

De in den kop van het raam zwevende duif, zinnebeeld van den nederdalenden Geest Gods, doet onwillekeurig denken aan de woorden: „Duisternis heerschte op den oceaan en de Geest Gods dekte de wateren”. (Genesis 1 : 2.) Achtereenvolgens krijgen we nu een aanduiding van wat op elk der zes scheppingsdagen werd geschapen:

1e. Het stralende, blijde licht verschijnt. „En God sprak: „Daar zij licht!” en daar was licht”.

2e. God maakte het uitspansel en scheidde het water onder het uitspansel en het water daarboven. Wolken en golven, prachtig gestyleerd.

3e. God maakte op aarde scheiding tusschen water en land, en deed op het land zaaddragende gewassen en vruchtboomen ontspruiten. Welk een weelde van planten!

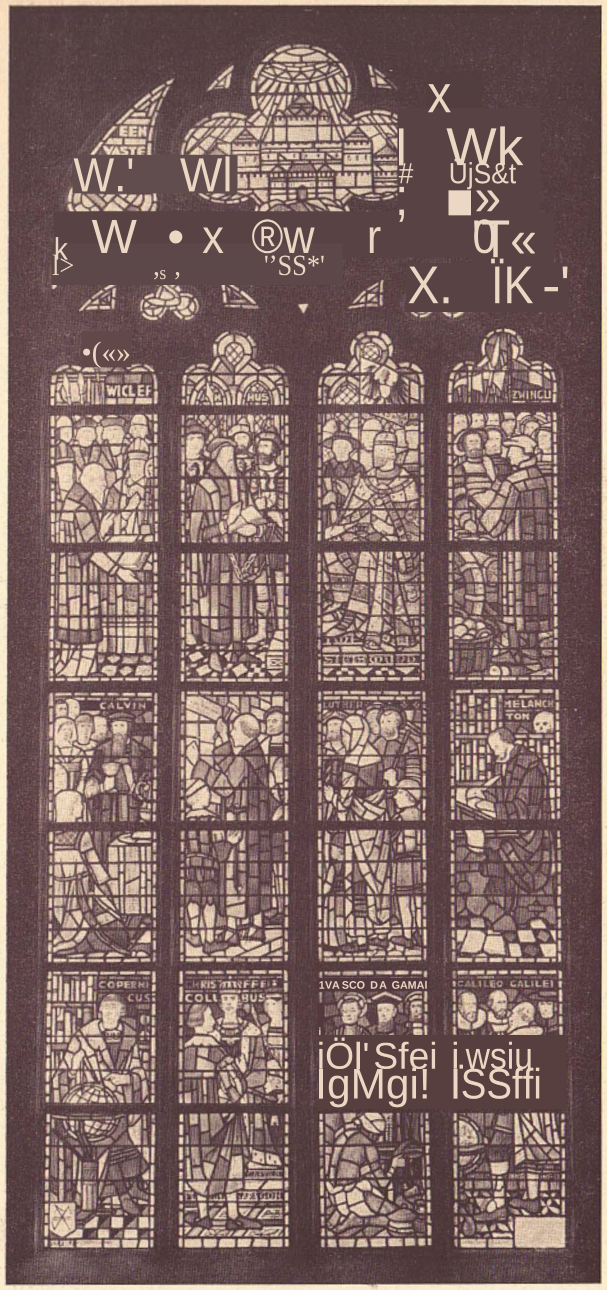
4e. Boven rechts, rij B 6: God schiep zon en maan en sterren. Welk een verscheidenheid van hemellichamen in hun wentelingen, en dan de gestyleerde weergave van den Melkweg!

5e. God sprak: „Wemele het water van levende wezens en vliege het gevogelte langs het uitspansel des hemels”. En God schiep de groote draken en al de zich bewegende wezens waarvan het water wemelt, alsmede het gevogelte in soorten.

6e. De laatste scheppingsdag, waarop de levende wezens op het land, in soorten, vee, kruipende dieren en gedierte des velds werden voortgebracht; en dan ten slotte de mensch, naar God’s beeld en gelijkenis, man en vrouw schiep Hij hen. „En God zag dat het alles goed was”.

De beide onderste vakken: Adam en Eva in het Paradijs, in hun staat van onschuld eerst en dan de verdrijving, als ze gegeten hebben van den boom der kennis van het goede en kwade. Terugkeer onmogelijk. De weg naar den levensboom wordt bewaakt door „cherubs en het vlammend zwaard”. De woorden: „Wie is als God?” vertolken een der diepzinnige gedachten van het door zoovelen niet begrepen paradijsverhaal.

Onder aan het raam zien wij nog aangebracht de familiewapens der schenkers, de heer Nic. Gijsb. van Heek en diens echtgenoote Anna Catha. ter Kuile.

Hervormingsraam.

RAAM 9. ZUIDMUUR, 2e VAN LINKS.

Hervormingsraam.

Wat de door hemelsch licht bestraalde burcht boven in de traccering wil uitbeelden, wordt nader aangegeven door de woorden ter weerszijden: „Een vaste burcht is onze God”, eerste regel van het bekende Lutherlied. (Gez. 264.)

Dit raam bevat tien tafereelen, welke alle betrekking hebben op den tijd der Kerkhervorming en hare voorbereiding, afbeeldingen van personen die daarbij een belangrijke rol hebben gespeeld. Negen daarvan omlijsten als het ware het hoofdtafereel in het midden (de vakken B 3, C 3, B 4, C 4):

Maarten Luther.

Maarten Luther, op den 31sten October 1517, zijn 95 stellingen tegen de leer van den „aflaat”, tegen aflaathandel en andere daarmede samenhangende dwalingen en misbruiken der Roomsch-Katholieke kerk, aanslaande op de deuren der slotkapel te Wittenberg, in Saksen. De groote dag, waarop de stoot gegeven werd voor de Kerkhervorming! Wij zien hier Luther nog gehuld in de monnikspij, welke onwillekeurig ons herinnert aan den zwaren strijd welken deze waarheidlievende, naar vrede met God zoekenden mensch, in de kloostercel had doorstreden. Een andere, niet minder zware strijd zal hem nog wachten, maar nu in ’t openbaar, waar het zou gaan om het heil van duizenden, van Christenheid en Kerk. In gedachten zien wij hem voortgaan op den weg, dien zijn liefde, zijn hartstocht voor waarheid en recht, zijn heilige verontwaardiging, zijn geweten, hem opdreven. Wij zien hem straks te Worms, 19 April 1521, dien gedenkwaardigen dag, waarop hij zijn: „Hier sta ik, ik kan niet anders, God helpe mij. Amen” deed hooren. Wij denken aan wat hij aan de Christenheid heeft gegeven in zijn bijbelvertaling, begonnen op den Wartburg — zijn „Pathmos” —, later voltooid temidden van een leven van strijd en zorgen, voor de vervulling van de groote taak waartoe hij zich door God geroepen wist. Wij aanschouwen en gedenken en brengen hulde en dank.

John Wieklif. — Vakken A 5 en A 6.

John Wicklif, geboren 1324 te Wickliffe, Engeland, is daar te lande de groote hervormer geweest, wiens optreden van zeer grooten invloed is geweest op de hervorming op het vasteland van Europa. Te Oxford, waar hij eerst rector eener school was en later benoemd werd tot hoogleeraar in de theologie, is hij zijn verzet begonnen tegen de aanmatigingen der Roomsch-Katholieke hiërarchie of priesterheerschappij en is hij krachtig opgekomen voor Engeland’s onafhankelijkheid van den pauselijken stoel. Hij wilde een van Rome geheel onafhankelijke, vrije kerk. Onder de voorbereiders der Kerkhervorming neemt hij een vooraanstaande plaats in, vooral ook door zijn bestrijding van de Roomsch-Katholieke leer der transsubstantiatie of de verandering van brood (ouwel) en wijn in het lichaam en bloed van Christus, bij het sacrament van de mis, de eucharistie. Om zijn „kettersche” gevoelens meermalen ter verantwoording geroepen, zou hij stellig een gewelddadigen dood gestorven zijn, als niet de regeering hem krachtig had gesteund. Hij overleed oudejaarsavond 1384. Ruim 30

jarcn later werd, volgens een besluit van liet Concilie te Constanz, zijn gebeente uit de gewijde aarde opgedolven en met zijn geschriften verbrand!

Johannes Huss.

De vakken B6, C 6, B 5, C 5 verplaatsen ons in de dagen van het, boven reeds genoemde, Concilie te Constanz, 1414—1418. We zien hier Johannes Huss, den grooten Boheemschen voorlooper der Hervorming, in tegenwoordigheid van keizer Sigismund van Bohemen. Johs. Huss, geb. 6 Juli 1373, later hoogleeraar in de theologie aan de hoogeschool te Praag, stond zeer onder den invloed van Wicklif. Als streng zedeprediker schroomde hij niet de zonden en afdwalingen der R.K. geestelijkheid openlijk te bestraffen, waardoor hij zich hun haat op den hals haalde. Tengevolge hiervan door den pauselijken banvloek getroffen, beriep hij zich op een algemeene kerkvergadering (concilie). Voorzien van een schriftelijke belofte van veiligheid van keizer Sigismund, kwam hij in November 1414 te Constanz. Maar ondanks die belofte liet Sigismund het toe, dat hij aldaar werd gevangengenomen en zeven maanden lang in den kerker moest zuchten. Toen hij, eindelijk in verhoor genomen, weigerde te herroepen, werd hij veroordeeld om, na als priester te zijn ontwijd, levend te worden verbrand, welk vonnis op 6 Juli 1415, zijn 42en verjaardag, werd voltrokken. De geschiedenis deelt treffende bijzonderheden mede van het sterven van dezen geloofsheld. (De legende weet nog te vertellen dat hij op weg naar den brandstapel zou hebben gezegd: „Gij gaat nu een „gans” braden, maar later zal in mijn plaats een zwaan komen, die méér zal vermogen dan ik”, daarbij zinspelende op zijn naam Huss, waarin in de Boheemsche taal de beteekenis van „gans” zou zitten. Zie de *zwanen* in de traceering.)

Ulrich Zwingli. — Vakken D5 en D 6.

Ulrich Zwingli, de bekende hervormer in Zwitserland, werd geboren 1 Januari 1484. Reeds in 1516, toen hij als pastoor te Einsiedeln werkzaam was, gevoelde hij zich gedrongen op te komen tegen de bijgeloovige vereering van een zich daar ter plaatse bevindend z.g. wonderdoend Mariabeeld en de daarmede samenhangende creatuur- of schepselvereering in het algemeen.

Spoedig daarop verhief hij ook zijn stem tegen den aflaathandel. In 1519 naar Zürich verplaatst, zette hij daar zijn hervormingswerk voort, daarbij krachtig gesteund door den Raad dier stad. Van Zürich uit verbreidde de beweging zich over een groot gedeelte van Zwitserland, doch enkele kantons verzetten zich en bleven R.-Kath.. Een bloedige binnenlandsche oorlog was hiervan het gevolg. In den veldslag bij Kappel, 11 Oct. 1531, waarbij de Hervormingsgezinden den nederlaag leden, werd Zwingli, als veldprediker mede ten strijde getrokken, zwaar gewond en op zijn weigering om te biechten of te herroepen, gedood. Zijn lijk werd verbrand en de asch aan de willekeur der winden prijsgegeven. In het raam zien wij den hervormer aan den vooravond van den slag te midden zijner getrouwen.

Johannes Calvijn. — Vakken A 3 en A 4.

Johannes Calvijn, geb. 10 Juli 1509 te Noyon in Frankrijk, aanvankelijk R.K. geestelijke, werd reeds spoedig voor de Hervorming gewonnen. Hij ging toen in de rechtsgeleerdheid studeeren en werd weldra bekend om

zijn zeldzame geleerdheid. Zijn liefde voor de Hervorming noodzaakte hem Frankrijk tijdens de vervolgingen onder Frans I te ontvluchten. Van 1536—1564, zijn sterfjaar, heeft hij bijna onafgebroken te Genève gearbeid aan de zaak der Hervorming. Zijn gezag en macht in Genève en zijn invloed van daaruit in wijdere kringen, waren zeer groot. Hoe ook ons land den invloed van het Calvinisme, met betrekking tot kerkinrichting, leer en leertucht, verhouding van kerk en staat, heeft ondergaan, en wat dit ook heden ten dage hier nog te beteekenen heeft, is bekend. Zoo ook tot welke twisten zijn leerstuk der praedestinatie hier aanleiding heeft gegeven (Remonstranten en contra-Remonstranten). Ook wie onder de Protestanten zich met Calvijn’s denkbeelden en onverbiddelijke gestrengheid niet kunnen vereenigen, kunnen toch eerbied koesteren voor zijn onvermoeid en onbaatzuchtig streven, zijn diepe godsvrucht en organisatorisch talent. En ook wie zijn opvattingen van het Avondmaal niet deelen, zien toch in stille aandacht op het tafereel in het raam dat ons Calvijn doet zien in dagen van bange geloofsvervolging, het Avondmaal bedienend.

Philippus Melanchton. — Vakken D 3 en D 4.

Philippus Melanchton, geboren 16 Februari 1497, gestorven 19 April 1560, was al vroeg bekend om zijn buitengewoon vroege ontwikkeling en zeldzame geleerdheid. In 1518, op 21-jarigen leeftijd dus, benoemd tot hoogleeraar aan de Universiteit te Wittenberg, werd hij daar de ambtgenoot van Maarten Luther. Hij sloot zich geheel bij Luther aan en is van den aanvang af diens trouwe helper en bondgenoot geweest. Bij de groote hoogachting, welke deze twee mannen elkander toedroegen, was het verschil in karakter en temperament de gelukkige oorzaak, dat zij elkaar bij het Hervormingswerk als het ware aanvulden.

Prachtig weergegeven is in het raam de gebogen houding van den grooten geleerde, den praeceptor Germaniae — Duitschland’s leermeester, zooals men hem later heeft genoemd. Hij bevindt zich temidden van zijn boeken. Hoevele heeft hij er zelf het licht doen zien op het gebied van letteren en godgeleerdheid. De fijne afwerking van de details in het gebrandschilderd glas wekt bewondering. Men lette op den doodskop in de kast en op het perspectief van het op den grond liggende boek.

(Nicolaas) Copernicus. — Vakken A1 en A 2.

De groote wis- en sterrenkundige Copernicus werd geboren 19 Januari 1473 en stierf 11 Juni 1543. Terecht is een gedeelte van het Hervormingsraam aan hem gewijd. Wat hij toch aan de wereld gaf, na veeljarigen, moeizamen arbeid, zou op den duur in de atmosfeer van het vrijheidbrengende Protestantisme, medewerken aan de ware verlichting der menschheid. Zijn grootsche ontdekkingen op astronomisch gebied deden het oude, dus ook bijbelsche, beeld van hemel en aarde ineenstorten en brachten de voorstelling van eene, ten opzichte van de aarde, stilstaande zon, met daaromheen zich wentelende planeten, waaronder dus ook onze aarde.

In het raam zien wij den genialen, maar ook diep religieuzen man, met passer en globe voor zich, overpeinzend zijn theorieën, welke aan onze aarde zulk een bescheiden plaats aanwijzen, maar tevens onzen blik in de oneindige diepten van het heelal zoozeer hebben verruimd.

Christophorns Columbus. — Vakken B I en B 2.

De ontdekker van Amerika, geboren 1435 te Genua, gestorven 1506. We zien hem hier, verschijnend voor koningin Isabella van Castilië en haar gemaal Ferdinand van Arragon, door wier bemiddeling hij drie kleine, met 120 koppen bemande schepen kreeg, benevens het admiraal- en onderkoningschap over de landen welke hij zou ontdekken. Den 3den Augustus 1492 stak hij te Palos van wal en werd de ongewisse tocht ondernomen. Wij denken aan de bewonderenswaardige volharding van dezen held en aan zijn onwankelbaar geloof, dat er land moest komen, ook toen de tocht reeds meer dan twee maanden had geduurd en de bemanning telkens aan het muiten sloeg. Eindelijk, 12 October 1492, doemt op wat later de „Nieuwe Wereld” zou heeten ....

Het tafereel op ’t raam geeft een zeer fraaie voorstelling van Columbus' verschijning voor het koninklijke paar. Hoe prachtig de paarse koningsmantel, en hoe boeit de adellijke gestalte van Isabella de aandacht. In haar gewaad zien we de emblemen van haar wapen, betrekking hebbende op de vele kasteelen in haar land.

V asco de Gama. — Vakken C l en C 2.

Deze vermaarde Portugeesche ontdekkingsreiziger, geboren in 1469, gestorven in 1524, is, evenals Columbus, padvinder geweest op den weg die geleid heeft tot betere kennis van onze rijke, wonderbare aarde, met haar groote verscheidenheid van flora, fauna en menschenrassen. Op 20 November 1497 omzeilde hij Afrika’s Zuidspits, de kaap „De Goede Hoop”; drie jaren later ontdekte hij de Westkust van het tegenwoordige Britsch-Indië; in 1502 grondvestte hij de Portugeesche kolonie Mozambique. En voor ons, Nederlanders, is hij vooral bekend als de man die onzen voorouders den weg heeft gewezen naar ons schoone, rijke Insulinde.

In het raam zien wij Vasco de Gama, staande naast zijn zeevaarders, in eigenaardig costuum. Het tafereel stelt voor de aankomst te Calicut, in Z.W. Vóór-Indië. Voor hem knielen de donker gekleurde Oosterlingen, die, ten teeken van volledige onderwerping, hem een kris op purperen kussen, paarlen en andere geschenken aanbieden. De rijke détails in de schildering, zooals o.a. het goud in de franjes van het kussen, kunnen onze aandacht niet ontgaan.

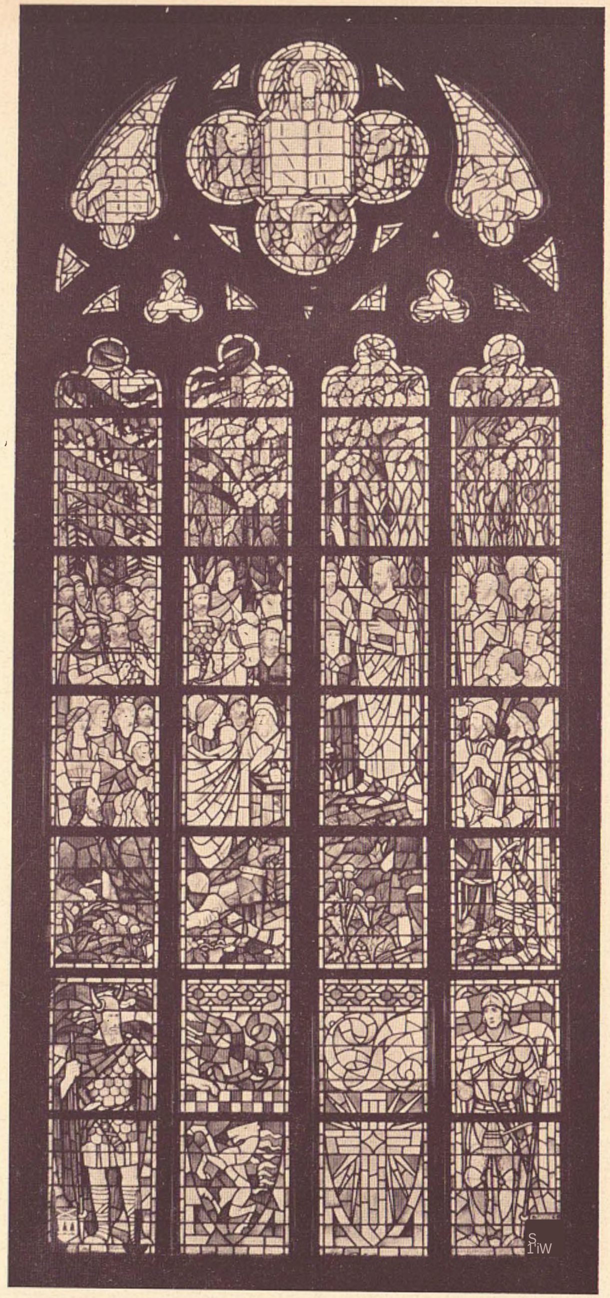
Galileï (Galileo). — Vakken B I en B 2.

Deze groote, Italiaansche, geleerde, geboren 1564, gestorven 1642, hoogleeraar te Pisa en Padua, heeft door zijn ontdekkingen op astronomisch gebied het Copernikaansche stelsel tot volkomen zegepraal gebracht. Hij construeerde een verrekijker met drievoudige vergrooting, ontdekte de ringen van Saturnus, de manen van Jupiter, toonde het eerst aan dat de Melkweg uit een geweldig groot aantal sterren bestaat, dat de zon om haar as wentelt, de maan, evenals de aarde, een oneffen oppervlakte heeft. Ook ontsluierde hij vele geheimen van het wondere werken der natuurkrachten hier op aarde en daarbuiten. Daar wat hij ontdekte en leerde, in strijd was met de Roomsche kerkleer, werd hij (1633) gedwongen zijn stellingen openlijk te herroepen. In het raam zien wij, behalve de figuur van dezen onvermoeiden zoeker, een afbeelding van den aardbol, „die zich niet mocht bewegen”. Moge het een legende zijn, dat Galileï, na zijn

herroeping, gemompeld zou hebben: „e pur se muovc” (en toch beweegt ze zich), desniettegenstaande houden die woorden een gedachte in, welke het „Hervormingsraam” met al zijn tafereelen bij ons wekt: Geen stilstand, maar beweging, dat is leven en voert de menschheid vooruit, omhoog, naar het licht.

In het midden van dit raam dus de hoofdfiguur, Luther, waaromheen andere groote mannen, waarheidzoekenden, licht-ontstekers uit den Hervormingstijd, afgebeeld zijn. Al werden deze helden ook tegengewerkt, beschimpt, al ontkwamen sommigen hunner nauwelijks den gewelddadiger! dood, ja, al onderging een hunner zelfs den marteldood in de vlammen, hun invloed heeft men niet kunnen tegenhouden, hun werk niet kunnen vernietigen. In ’t Hervormingsraam verdienen ze allen hun eervolle plaats.

Links onderin het raam is het fraaie Ter Kuile-wapen aangebracht, door welke familie dit raam is geschonken.

De eerste prediking van het Evangelie in Twente.

RAAM 8. ZUIDMUUR, TEGENOVER DEN KANSEL.

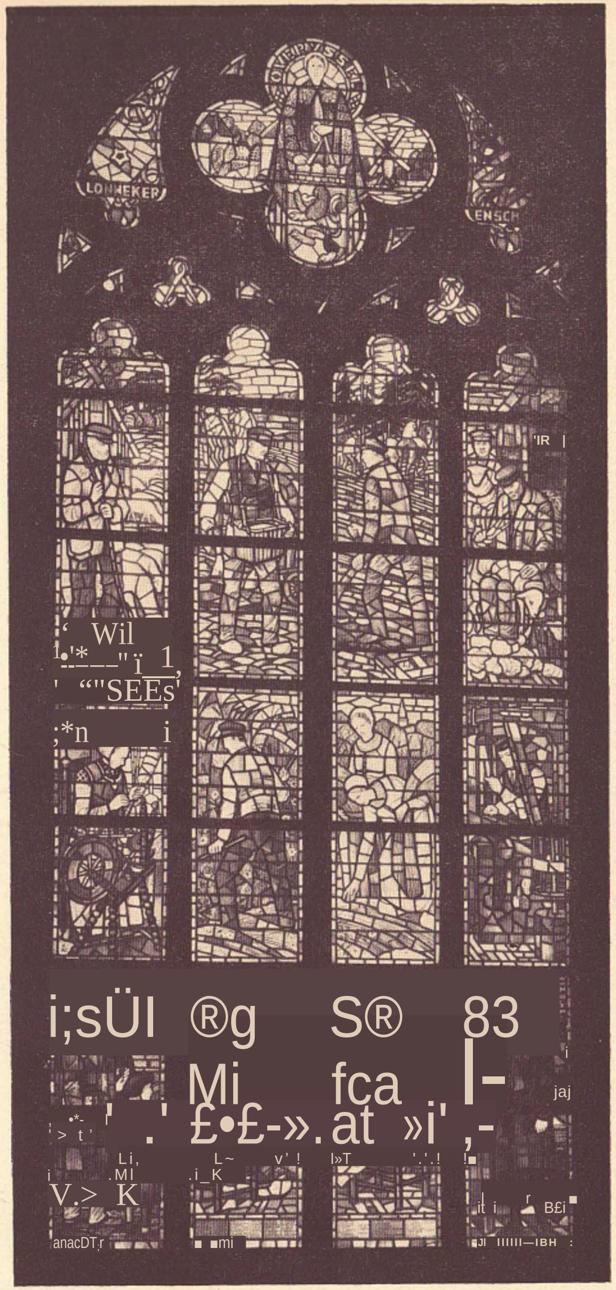
De eerste prediking van het Evangelie in Twente.

Dit raam wil de herinnering levendig houden aan de prediking van het Christendom in Twente, onder de heidensche Saksers, aldaar. Een der eerste Christen-predikers staat op een verhevenheid, vergezeld van een koorknaap, en verkondigt het Evangelie van Christus aan een groote schare van hen omringende Saksers, gewapenden, mannen, vrouwen en kinderen, met paarden en honden, in een groot woud.

Bij deze voorstelling is gedacht aan het optreden van den Christen-prediker Marcellinus (gestorven te Oldenzaal in 762) vanuit Utrecht of Deventer, op eene volksvergadering der Saksers, op den Markeloschen Berg te Markelo, waar ze gewoon waren deze vergaderingen te houden. In het traceerwerk, boven in het raam, ziet men een opengeslagen Bijbel, waarop het woord Evangelie. Die bijbel is omringd door de zinnebeelden der vier Evangelisten, die soms worden verklaard als: een gevleugelde mensch of engel (Mattheus), de menschelijke afstamming van Christus; een leeuw uit de woestijn (Marcus), het evangelie van Marcus vangt aan met Johannes den Dooper, den roepende in de woestijn; een rund als offerdier (Lucas), Lucas' evangelie begint met de offerande van Zacharias; en een arend (Johannes), die zich als een arend verheft naar God's troon. (Zie ook de verklaring dezer zinnebeelden bij de beschrijving van den kansel.) Links hiervan het beeld van Mozes met de tafelen der Tien Geboden en rechts Jezaia. In twee kleine ruitjes daarbij twee visschen, een christelijk symbool.

Beneden in het raam, onder de hoofd-voorstelling, staat, links, een gewapende Sakser als vertegenwoordiger van het heidendom, met schild en vlag, die, beide in rood, met het witte Saksenros, het symbool van den Saksischen stam vertoonen. Rechts staat een Kruisridder, als vertegenwoordiger van het Christendom, met schild en vlag, die beide van het Christelijke kruis zijn voorzien.

Het raam is geschonken door de zoons van den heer E. Jannink Gzn. en Mevr. J. Jannink—Ter Kuile, als herinnering aan hunne Ouders. De namen dezer laatste ziet men rechts, het wapen der familie Jannink links onder in het raam.

Uit het verleden van Enschede en Lonneker.

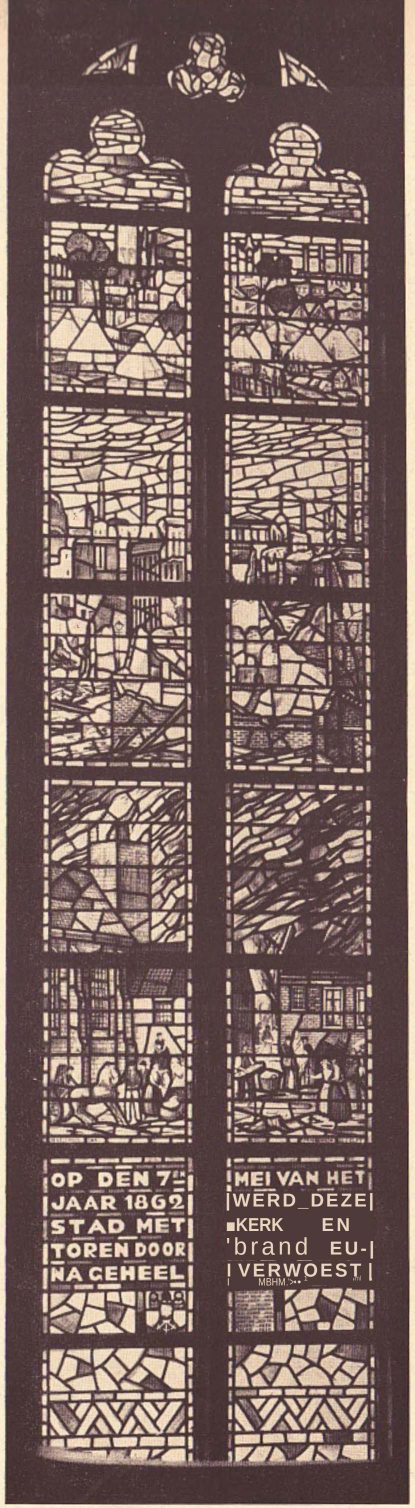
Twentsch historisch raam. (Uit het verleden van Enschede en Lonneker.}

De Kerkelijke Gemeente van Enschede omvat ook een gedeelte der gemeente Lonneker, waarvan een groot aantal bewoners, hoofdzakelijk landbouwers, dit raam hebben geschonken. Dit blijk van piëteit voor het oude kerkgebouw verdient wel bijzondere vermelding.

Boven, in het midden van het traceerwerk, prijkt het wapen der prov. Overijssel, vastgehouden door een vrouw in Lonneker kleederdracht, met knipmuts en roode omslagdoek; rechts daarvan het nieuwe wapen van Enschede, links dat van Lonneker. Rechts van de vrouw een houten standaardmolen en links een watermolen. Onder de gemeentewapens, in de kleine ruitjes, afbeeldingen van een schapenschaar, sikkels, korenaren, korenbloemen en klaprozen. In het eigenlijke raam van links naar rechts, in de bovenste rij: 1. De Twentsche *schaapherder*, de goede herder, staande bij een huisje, versierd met de Saksische paardekoppen; 2. de *zaaier* met zaadkorf, die het koren aan de geploegde voren toevertrouwt; 3. de *ploeger*, met op den voorgrond een egge; 4. *schaapherder*, bezig met het scheren der schapen. In de tweede rij: 1. *vrouwtje* in Twentsch costuum aan het spinnewiel bij den haard, zinnebeeld der Twentsche nijverheid; 2. en 3. de *roggeoogst* op een esch in de buurt van Enschede, met den ouden kerktoren der stad in ’t verschiet, een maaier met zicht en pik, geholpen door twee bindsters in feestkleeding, het witte costuum van St. Jacobus, 25 Juli (Sunt Joapikstuug); 4. *Twentsche boer* aan het *handweefgetouw*, waarbij kroon, herinnering aan de Twentsche huisindustrie.

3e Rij: 1. *Kerkgang.* te Enschede van boer en boerin in Zondagsgewaad, met dochtertje, allen in Twentsche kleederdracht, op den achtergrond de toren met ingangsdeur der Groote Kerk; 2. en 3. *Twentsch boeren haardvuur*, boer, die op Zondagmorgen in den bijbel leest, met vrouw, gezeten bij het „losse vuur” en den „achterheerd”, bij „wendezoel” en „hoal”; 4. *Herman van Lochem*, geboren in 1695, overleden in 1782, de eenvoudige, doopsgezinde bewoner van Enschede, die met zijn broer Jan het maken van bombazijn (linnen ketting en katoenen inslag) alhier invoerde, waardoor de textielindustrie een hooge vlucht nam.

De namen van het 55-tal schenkers van het raam zijn op de onderste ruitjes vereeuwigd.

De brand van Enschede.

RAAM 11. WESTMUUR, LINKS VAN HET ORGEL.

De Brand van Enschede (met de kerk en den toren) op 7 Mei 1862.

Onder in dit raam, dat eene herinnering is aan de groote ramp, die Enschede en de kerk teisterde, leest men het opschrift:

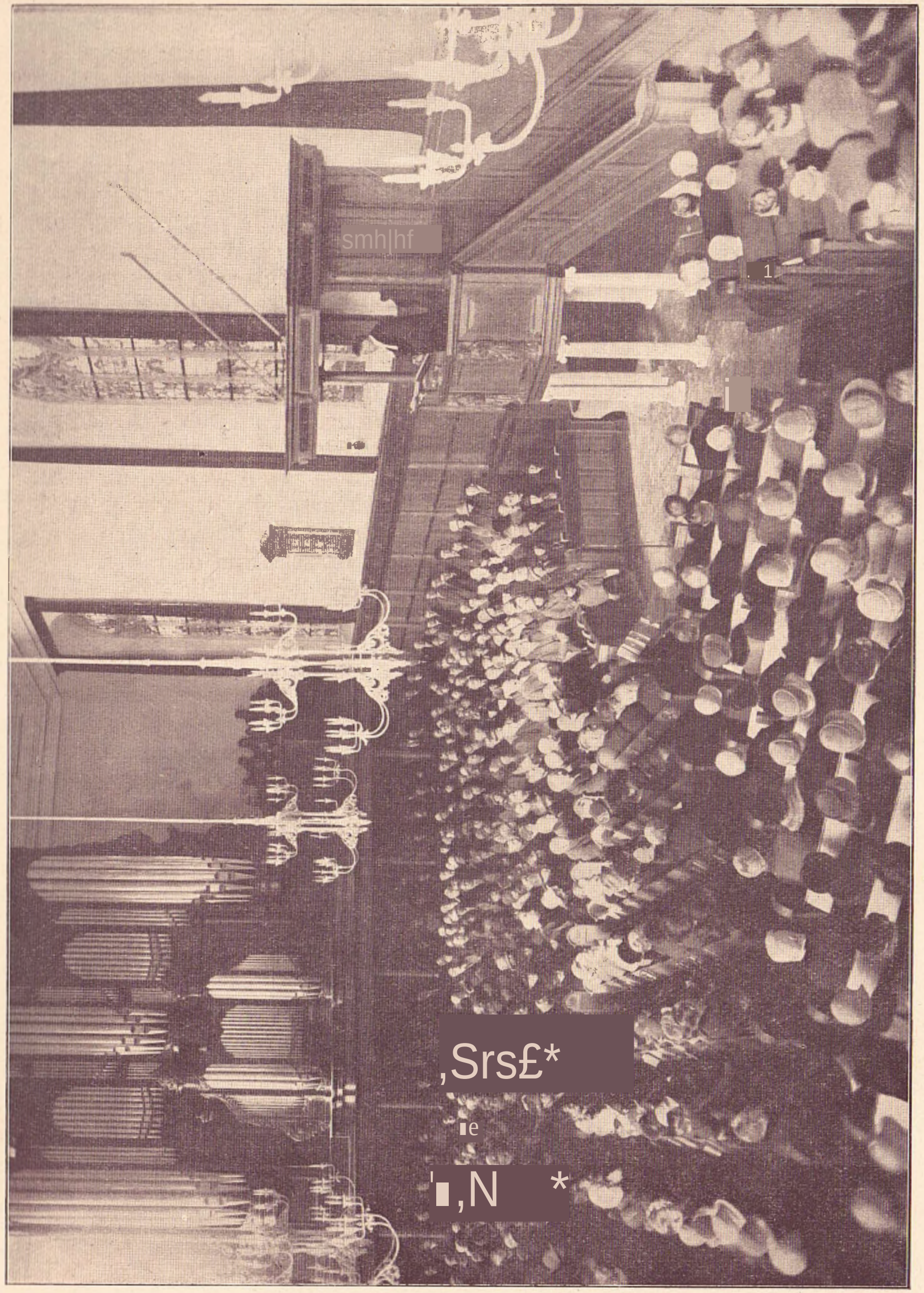
„Op den 7den Mei van het jaar 1862 werd deze stad met kerk en toren door brand bijna geheel verwoest.”

Boven dit opschrift ziet men een tafereel tijdens dien brand op het marktplein, naar een schildering van den heer L. J. Bruna, de brandende kerk en toren, met het daaraan gebouwde schooltje, de pastorie van Ds. H. H. Evers, menschen die allerlei personen (zieke jongen en meisje en kind in de wieg) en voorwerpen trachten te redden; twee dochters van Ds. Evers, met taschje, waarin verschillende kostbaarheden; de vrouw van den schilder Bruna (rechts), die een kist wegdraagt enz. enz. Tusschen ’t schooltje en de pastorie ziet men in ’t verschiet de brandende Veldpoort.

Boven dit tafereel een gezicht op de ruïnes der stad na den brand, vanaf de Gronauschestraat, naar een foto, genomen uit het dakraampje van het oude huis der familie Elderink, uit 1783, aan de Gronauschestraat.

Hierboven het tentenkamp, na den brand, in de stadsweiden, in welke tenten de bevolking gedeeltelijk was ondergebracht. In het verschiet de ruïnes der stad, der kerk en van den toren, waarachter de zon opgaat, als symbool van den weder-opbouw, den opbloei der stad na de ramp.

Dit raam is een geschenk van eenige leden der familie Van Heek, oudere tak, wier namen en wapens aan den onderkant zijn geplaatst.

Het inwendige der gerestaureerde kerk.
(Afscheidsdienst van Ds. J. van Dorp, 10 Februari 1929.)

GEDEELTE VAN EEN REDE, UITGESPROKEN DOOR DEN PRESIDENT-KERKVOOGD, BIJ DE HEROPENING DER KERK.

Ik wil u thans een kort resumé geven, van wat het afgeloopen jaar in onze Kerk is tot stand gekomen.

Nadat begin April 1928, na het gereedkomen der plannen van de Architecten Stuivinga, de Kerk gesloten was, hebben successievelijk alle aanbestedingen plaatsgehad.

De tweede galerij, alle oude banken en de verwarming werden, om te beginnen, weggebroken.

Door de opgravingscommissie hadden onderzoekingen plaats, verband houdende met het ontstaan der Kerk en met de verschillende verbouwingen en vergrootingen, die in vroegere tijden hebben plaats gehad. Bij dit punt moet ik even stilstaan.

Eenige leden der opgravingscommissie hebben een rapport over de onderzoekingen ingediend, en ik ben zoo vrij enkele aanhalingen uit dit rapport te doen. Zij schreven onder meer:

Het onderzoek van de Romaansche kerkfundeeringen heeft ten duidelijkste uitgewezen dat in het Noord-Oostelijk deel van de Kerk, ongeveer tegen de bestaande Consistoriekamer, een zeer zwaar gebouwde, vroeg Romaansche kerk, kapel of toren moet hebben gestaan. De vorm was rechthoekig, de afmetingen binnenwerks ca. 7.50 X 11 Meter, de dikte der muren 1.75 Meter. Vermoedelijk heeft men hier te doen met een weerbaar bouwwerk, toren of een verdedigbare kerk, waarin de vroegere bewoners van Enschede, in geval van nood, hun laatste toevlucht zochten. De bouw dateert ongeveer uit de 10e eeuw na Christus. De zware fundeeringen dezer weerbare kerk zijn grootendeels gebouwd uit oer of ijzersteen, uit deze streek afkomstig.

Doch uit de onderzoekingen komen nog vroegere tijden rot ons. In het Oostelijk deel der verdedigingskerk, op maagdelijken grond, is nog terug te vinden op aanzienlijke diepte, ca. 1.25 M. onder het maaiveld, een vloer van tamelijk zware keien. Daaromheen en gedeeltelijk intact een muur van opgetaste keien. Op of rondom dien vloer moeten gelegen hebben in ring of tasvorm, een aantal zeer zware keien. Zij lagen niet meer op hun oorspronkelijke plaats, omdat de ruimte, die zij innamen, is gebruikt voor graven. Zij zijn bijeengewenteld in den Zuidoosthoek en vele zijn ook gebruikt als onderste laag in de fundeering van het verdedigingswerk. Alles wijst op een aanwezigheid ter plaatse, vóór den bouw dier kerk. Zijn deze keien hier bij toeval gekomen? Ondenkbaar. Eén ding dringt zich voortdurend bij ons op: n.1. dat deze zware keien getuigen van een hier vóór de verkondiging van het Christendom bestaan hebbende verzamelplaats voor eeredienst, beraadslaging, rechtspraak of verdediging, mogelijk voor meerdere doeleinden; en dat wij hier te doen hebben met wat is geweest de oorsprong van Enschede.

Omstreeks het jaar 1200 is door uitbreiding der Kerk naar het Oosten en het Westen de groote Romaansche Kerk ontstaan, met den aanbouw van een lagen toren.

In 1480 is de Kerk uitgebreid door aanbouw van een Zuidschip, de aanbrenging van Bentheimer-steenen steunbeeren en verhooging van den toren in Gothische stijl.

In 1842 heeft kap-vcrandering plaatsgehad en verwijdering van de kruisgewelven.

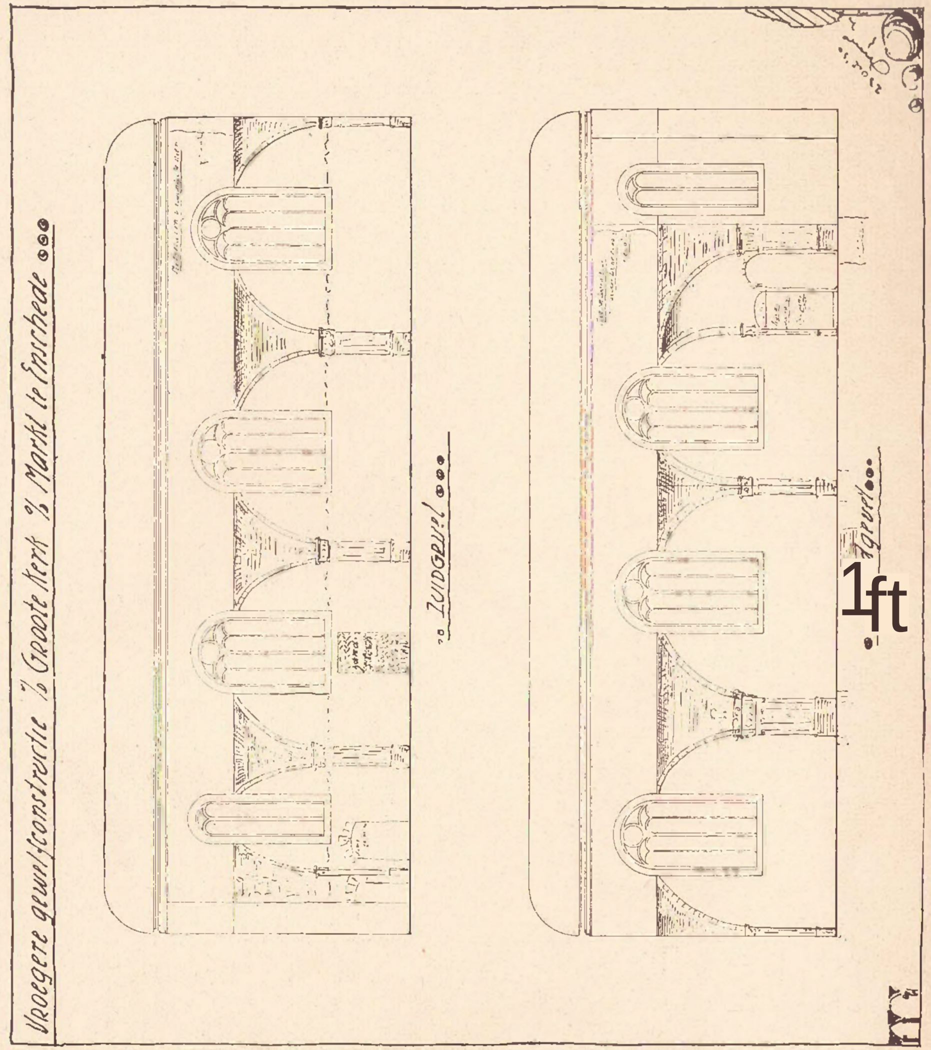
In 1862 is Enschede en daarmede de Kerk totaal afgebrand, echter hebben de zware muren het vuur getrotseerd. De Kerk is toen herbouwd.

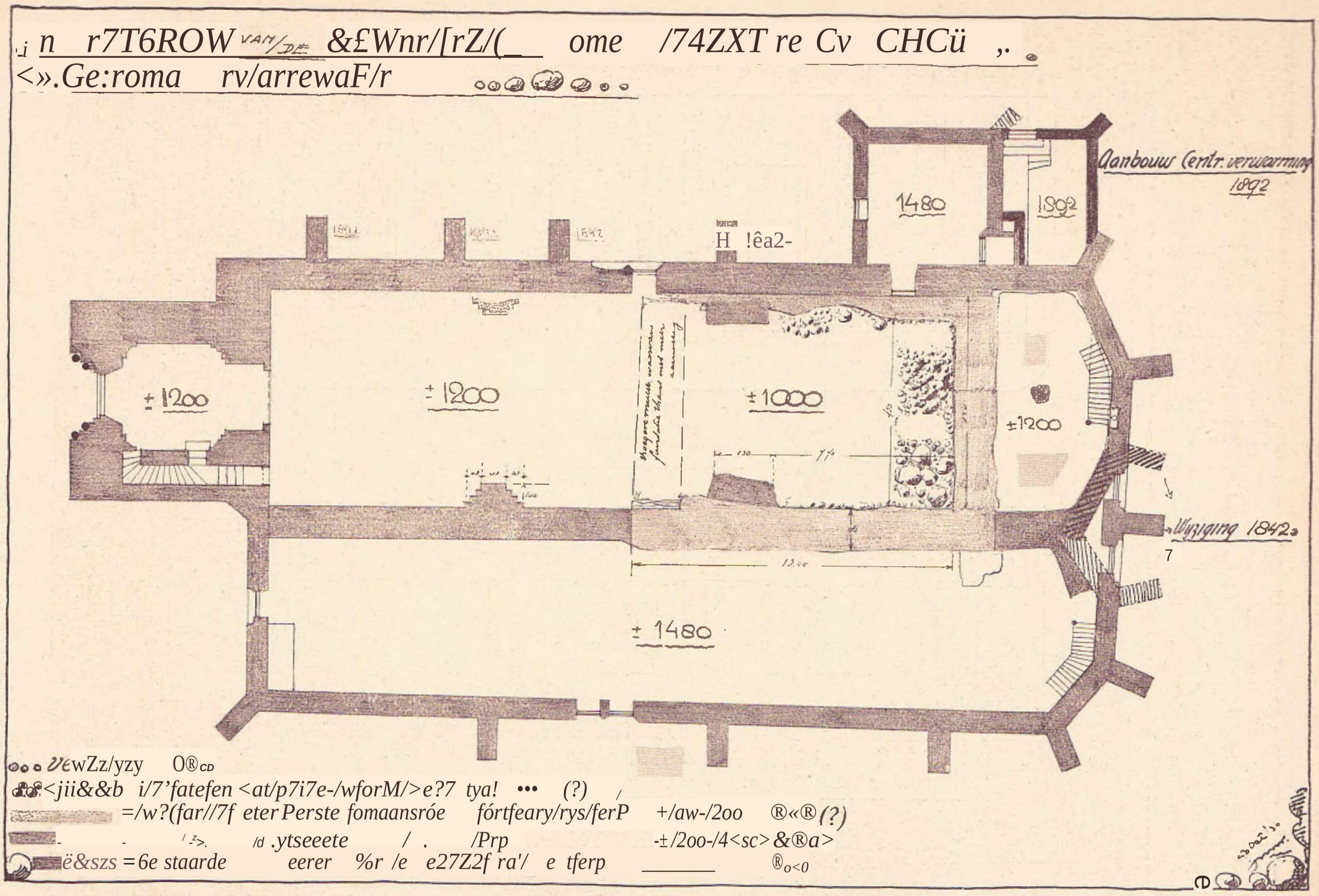
Verandering der banken en verplaatsing van den kansel geschiedde in het jaar 1892.

Dit is ongeveer de geschiedenis onzer Kerk. Maar nu mag ik niet verzuimen u te zeggen dat de groote ronde veldkeien van de vermoedelijke Heidensche offerplaats zijn bewaard gebleven; zij bevinden zich op de oorspronkelijke plek aan de Noordoostzijde der Kerk, onder bank 63; ze zijn intact gelaten en rusten in een gemetselde en met beton overwelfde kelder, die voor belangstellenden t.z.t. te bezichtigen is. *)

Op een andere plaats vindt men een kapiteeltje dat werd ontdekt. Aan den kant van den toren is een deel van het oude metselwerk in zijn oude toestand teruggebracht, waaruit te zien valt, hoe de Kerk oorspronkelijk uit oerbrokken is opgebouwd. Ook is de oude opgang naar den toren in haar vroegere vorm hersteld.

*) Men zie intusschen eene nadere beschrijving van de vondsten en de opgravingen bij de restauratie der Kerk hierachter.

Bij de opgravingen gevonden groote veldkeien met grafkelder.

Bij de restauratie gevonden, waarschijnlijk aan St. Michaël gewijde, Kapel in den toren.

BESCHRIJVING VAN DE VONDSTEN EN DE OPGRAVINGEN BIJ DE RESTAURATIE DER KERK IN 1928, DOOR J. J. VAN DEINSE.

Toen het College van Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente, alhier, daartoe in staat gesteld door de offervaardigheid der gemeenteleden, in het jaar 1928 besloten had over te gaan tot eene restauratie van het kerkgebouw op de Groote Markt, deed zich als vanzelf de vraag voor of het niet mogelijk zoude zijn dat bij die restauratie vondsten zouden worden gedaan, en bijzonderheden aan het licht zouden komen, van groot belang voor de geschiedenis der Kerk en van de stad Enschede. Op verzoek der Kerkvoogdij belastte zich eene commissie met het onderzoek naar zulke vondsten en bijzonderheden, en met het oog houden op de opgravingen en andere werkzaamheden. Deze commissie bestond uit de heeren J. J. van Deinse, Ds. J. van Dorp, J. H. van Heek, Mr. G. J. ter Kuile, Mr. Dr. G. A. Lasonder, C. J. Snuif, L. A. Stroink en A. Wevers Jr.

De eerste vondsten die de aandacht der commissie bij het opbreken en ontgraven van den vloer binnen de Kerk trokken, waren een groot aantal zware veldkeien, die zonder orde of regelmaat dicht bij elkaar in den bodem lagen en daarnaast een van ruwe veldkeien gebouwde kelder, waarin 21 lijken (drie rijen van zeven) waren begraven. Deze lijken waren blijkbaar in kisten begraven geweest, waarvan de overblijfselen nog duidelijk tusschen de geraamtes zichtbaar waren. Twee lijken waren dieper begraven, door twee gaten te breken door de keienvloer heen.

Toen deze lijken uit den ruwen kelder waren opgenomen en later ter aarde besteld op de Algemeene Begraafplaats, Gronauschestraat, kwam de vloer van den kelder bloot te liggen en een juist tegenwoordige oudheidkundige, Prof. Dr. A. Stieren uit Munster, maakte er de commissie opmerkzaam op, dat deze ruwe keienvloer zeer veel overeenkomst vertoonde met den vloer van een Hunnebed; zelfs zeide hij dat die vloer met „aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid” de vloer van een Hunnebed was. Maar, voegde hij er onmiddellijk aan toe, met zekerheid kan ik dat niet zeggen, zonder een nauwkeurig onderzoek te hebben ingesteld, en dat moet óf door Dr. J. H. Holwerda, óf Dr. A. E. van Giffen geschieden.

Het is te begrijpen, dat door deze uitlating van den Duitschen Professor de commissie uiterst opmerkzaam op het gevondene was geworden, want het is bekend dat er kerken op verstoorde Hunnebedden zijn gebouwd of uit steenen daarvan gedeeltelijk zijn opgetrokken. Een gedeelte der comm. meende zelfs in de gevonden groote keien en in den primitieven, uit keien gebouwden kelder de overblijfselen te zien van een heidensch, zij het Germaansch of Saksisch altaar. Dat Christenkerken zijn gebouwd op de plaatsen waar vroeger een heidensch altaar of plek van heidensche eeredienst is geweest, is meermalen ook hier in de buurt aangetoond, maar de commissie achtte het gewenscht allereerst het oordeel te vragen van de twee Hollandsche autoriteiten op het gebied der vóór-historie van ons land, de door den Duitschen deskundige reeds genoemde heeren Holwerda en Van Giffen. Beide heeren werden nu tot een bezoek aan de opgravingen mtgenoodigd en beiden verklaarden onomwonden (de laatste na een zeer nauwkeurig onderzoek), dat hier van het vinden van een hunnebed of de

overblijfselen daarvan geen sprake was, en dat de vraag of men hier misschien met de overblijfselen van een heidensch altaar te doen had, niet te beantwoorden was, omdat niemand weet hoe er zulk een altaar heeft uitgezien, en de ligging en de gesteldheid van het gevondene geenszins aanleiding gaven aan iets vóór-historisch te denken. Beide deskundigen beschouwden het gevondene als de overblijfselen van een zeer oude en primitieve kerk en meenden dat de groote veldkeien b.v. zouden kunnen hebben gediend als fundamentsteenen van een oude houten kerk en van de houten pilaren daarvan.

Bleef een gedeelte der commissie vasthouden aan zijne veronderstelling met een vondst op vóór-historisch gebied te doen te hebben, een ander gedeelte, zich beroepende op de uitspraak der beide deskundigen, bleef van meening niet verder te mogen gaan dan te constateeren dat volgens gevonden zeer primitieve vloeren en fundamenten van oersteenen en veldkeien, op de vindplaats een zeer oude kerk moet hebben gestaan, misschien het eerste steenen Christelijke bedehuis van Enschede.

Of de gevonden lijkenkelder oorspronkelijk voor het begraven van dooden is gemaakt, of dat het misschien de eenvoudige krypt van een oude kerk is geweest, is niet uit te maken. Het gevondene bevond zich in het N.O. gedeelte der Kerk, ter hoogte van de deur der Gerfkamer en een ruwe vloer, eveneens van keien, rustende op onaangeroerde grond, leidde naar den kelder heen, .waarschijnlijk de vloer der bij den kelder oehoorende Kerk. Het gebouw, dat dus misschien met den kelder of crypt eén geheel heeft uitgemaakt, was volgens de gevonden fundamenten en overblijfselen, een blijkbaar zeer oude kerk, rechthoekig, en vooral van oerbrofcken en veldkeien, gebouwd met zeer zware fundamenten en muren, welke laatste een dikte hadden van 1.70 tot 1.80 M. Binnenwerks waren de afmetingen 7.50 bij 11.20 M. en buitenwerks 11.45 bij 14.75 M.

Van den vorm, het aanzien en den ouderdom dezer kerk heeft men geen zekerheid, maar waar de later gebouwde Romaansche Kerk, waarvan nog een gedeelte van den toren en sommige muurresten over zijn en die als eene vergrooting der beschreven oude kerk kan worden beschouwd, volgens deskundigen, uit het einde der 12de of begin der 13de eeuw dagteekent, kan men de primitieve kerk, met zijn zware, uit oerbrokken en veldkeien gebouwde fundamenten en muren wel omstreeks het jaar 1000 stellen.

De fundeering dezer kerk aan de Westzijde ontbrak geheel. Blijkbaar is zij uitgebroken ten behoeve van den lateren uitbouw naar de Westzijde, zooals de fundeeringen aan den Zuid- en Noordkant duidelijk aantoonden. Bij dien uitbouw, welke vermoedelijk, als gezegd, omstreeks 1200 plaats had, moest de oude kerk verdwijnen. Eene geheel nieuwe, regelmatige, Romaansche kerk werd gebouwd, waarbij slechts voor een deel kon worden gebruik gemaakt van de oude fundeeringen. Westelijk had uitbreiding plaats tot den tegenwoordigen toren; Oostelijk, waarschijnlijk iets later, werd eene driekantige koorafsluiting toegevoegd, van om een of andere reden weinig gebogen vorm. De kerk kreeg daardoor eene grootte van meer dan het dubbele der vroegere en werd voorzien van een Romaanschen toren, waarvan thans nog een groot gedeelte over is. Deze nieuwe kerk en toren zijn grootendeels van Bentheimer steen gebouwd, doch vooral ook is èn voor de muren èn voor de fundamenten gebruik gemaakt van

oerbrokken, die waarschijnlijk gedeeltelijk van de oudste kerk afkomstig waren.

In den Romaanschen toren, die door de burgerlijke gemeente werd gerestaureerd, vond men op de eerste verdieping na het afbikken der muren een Romaansche kapel, die waarschijnlijk aan de Oostzijde een altaar had, met aan weerszijden een nis, die uitzicht gaven in de kerk. Deze kapel, misschien gewijd aan den heiligen St. Michaël, zooals er op meer Romaansche torens voorkomen, stond door een steenen trap, aangebracht in den dikken Zuidmuur van den toren, in verbinding met de kerk. Deze verbinding, die dichtgemetseld was, is thans hersteld.

In den Noorwesthoek der kerk is een gedeelte der muren onbepleisterd gelaten, om te laten zien hoe de muren oorspronkelijk van oerbrokken, veldkeien en natuursteen waren opgebouwd. In den Oostmuur werden nog twee Romaansche bogen blootgelegd, rustende op een pilaar. Onder den vloer der kerk vond men een Bentheimer steen, met het jaartal 1502, die volgens oude berichten vroeger in den muur der Gerfkamer zat en dus waarschijnlijk het jaar aangeeft, waarin de tegenwoordige gerfkamer was gebouwd.

In het bovengenoemde, omstreeks 1200 aangebouwde koor werd ter plaatse van het altaar een zware, diepgaande, alleenstaande fundeering aangetroffen, waarschijnlijk die van het altaar.

In het jaar 1480 werd, blijkens een inschrift onder een der ramen in den Zuidmuur de kerk belangrijk uitgebreid door den aanbouw van een zijbeuk in Gothischen stijl, waardoor ons kerkgebouw eene tweebeukige kerk werd, waarin men zware pilaren plaatste. Deze nieuwe Zuidbeuk werd ook afgesloten aan de Oostzijde met een driekantig koor, zoodat de (kerk dus toen twee uitgebouwde koren aan de Oostzijde had, hetgeen bij de restauratie duidelijk bleek. In dat jaar 1480 werd de toren met één vak, in Gothischen stijl verhoogd, waarschijnlijk omdat de nok der kerk eveneens belangrijk door de verbouwing werd verhoogd. Bij die gelegenheid werden de klokken een verdieping hooger in den toren gehangen en de Romaansche dubbelvensters, die als galmgaten hadden dienst gedaan, dichtgemetseld. Thans zijn deze laatste weder geopend.

Den lOen December 1703 woedde hier een ontzettende storm, waarschijnlijk een cycloon en woei de spits van den toren, die daarna den vorm kreeg, dien hij tijdens den brand van 1862 had. Deze geweldige storm in deze streken wordt op meer plaatsen vermeld. Te Bentheim woeien toen de vier hoektorentjes van den Kruittoren, hetgeen thans hierop nog te lezen is en in de geschiedenis van Ottenstein i. W. wordt ook deze storm als een „unverhoffte Sturmwind” vermeld.

In 1842 had er weder een belangrijke verbouwing onzer kerk plaats, door de verwijdering der pilaren en ook van de kruisgewelven. De beide driekantige koren werden bij die verbouwing vervangen door eene rechte, thans nog bestaande afsluiting van het kerkgebouw aan de Oostzijde.

In 1862 trof onze stad en ook de kerk de bekende ramp door den grooten brand, waarna het gebouw, dat een paar jaar als een grootsche ruïne bleef staan, weder in- en uitwendig werd hersteld. Uit dien tijd dateert ’n bij de restauratie van 1928 gevonden opschrift aan de onderzijde van de Avondmaalstafel, luidende: „De maker dezer tafel is H. Wesselink, geb. te Gorsel in den jare 1836, gemaakt in de laatste dagen van Augustus

1865. Dat hier van deze tafel veel zegen moog van genooten worden voor de ziel van de Gemeente Enschede". Na dien brand kreeg de toren een nieuwe spits, die in 1928 door de tegenwoordige, volgens het model van 1480 werd vervangen.

In 1892 is het inwendige der kerk geheel veranderd, o.a. door een algeheele herplaatsing der banken, en in 1928 vond de laatste restauratie van het inwendige, met 't aanbrengen van gebrandschilderde ramen, plaats.

GEDRUKT BIJ
BRONSEMA'S DRUKKERIJ
ENSCHEDE